

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Завршни мастер рад:

Оснивачки конгрес Антифашистичког фронта жена
Југославије (1942)

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Кристина Милосављевић ИС 20/32

Београд, јун 2021. године

САДРЖАЈ

Предговор.....	3
Увод.....	6
Кратка историја женских организација од краја XIX века до Другог светског рата.....	12
КПЈ и женско питање између два светска рата.....	17
Женско питање на V земаљској конференцији КПЈ.....	21
Жене у НОР-у.....	24
Институционална организација жена под окриљем КПЈ.....	32
Антифашистички фронт жена након Другог светског рата (1945-1953).....	51
Закључак.....	59
Извори и литература	63

ПРЕДГОВОР

Тема којом ћу се бавити у свом раду односи се на оснивачки конгрес Антифашистичког фронта жена Југославије, који је одржан 6. децембра 1942. године на ослобођеној територији у Босанском Петровцу. Разлог због ког сам се определила за ову тему јесте, пре свега, лично интересовање за друштвену историју жена и њихове организације, првенствено за положај жена у међуратном, као и у периоду Другог светског рата.

Циљ овог рада је да објасним зашто је дошло до оснивања Антифашистичког фронта жена, који су били задаци ове организације у раду са женама, затим да истражим ко су били њени оснивачи и којим су се то мотивима жене водиле. Како би се разумео значај оснивања АФЖ-а, у раду ћу говорити и о положају жена у међуратном периоду, односно о њиховој потчињености традиционалним друштвеним нормама и њиховом освешћивању које је резултирало отпочињањем борбе за побољшање свог положаја. У жељи за еманципацијом и променом друштвеног положаја, жене су постале активне у борби за грађанска и политичка права. Најпре, та борба је вођена путем разних женских организација и феминистичких друштава, али је она непосредно пред Други светски рат остала пасивна услед немогућности договора између ових организација. Насупрот њима, у раду ћемо видети какав је био став Комунистичке партије Југославије према женском питању, када је дошло до активнијег укључивања жена у рад Партије и који су били њени мотиви за то. Затим, даље у раду ћемо видети какав је био положај жене за време Другог светског рата и шта су оне добиле активним учешћем у Народноослободилачкој борби његовим завршетком.

За хронолошки оквир рада, као доња граница узета је година 1940. када долази до већег учешћа жена у раду КПЈ, након Пете земаљске конференције на којој су прокламовани циљеви и задаци у раду Партије међу женама, с тим да централни део рада почиње од краја Првог светског рата, како би се разумело зашто је дошло до оснивања

АФЖ-а и како се одвијала борба жена за своја права. За горњу границу узета 1953. година, када организација АФЖ-а престаје са радом, односно када је укинута.

Што се тиче ранијих истраживања, историографија се више бавила друштвеним положајем жена како у међуратном периоду, тако и положајем жена у окупираној Југославији, њеним грађанским правима и еманципацијом. Ако се осврнемо на ранија истраживања организације АФЖ-а, акценат истраживача био је на конгресима АФЖ-а у периоду од 1945. па до 1953. године, као и на Савезу женских друштава Југославије, која су била наследнице АФЖ-а. Ово је, дакле, још један разлог зашто сам изабрала ову тему, јер је Првом (оснивачком) конгресу посвећено јако мало пажње.

Од радова који се односе на историју жена и њен друштвени и политички положај, користила сам необјављену магистарску дисертацију Мирјане Станишић – *Друштвени положај жене у Србији 1944-1955*, затим докторску дисертацију Љубинке Шкодрић – *Друштвени положај жене у окупираној Србији (1941-1945)*, као и рад Иване Пантелић – *Партизанке као грађанке. Друштвена еманципација партизанки у Србији 1945-1953*. Ови радови су дали допринос проучавању појединих области и периода из женске историје.

Поред наведених радова, значајан подстицај проучавању положаја жена представљају и радови са научног скупа – *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, књиге II и IV, односно зборници радова који пружају увид у положај жене на селу, на раду, однос законодавства према питању жена, њиховој еманципацији.

Поред њих, користила сам и књигу Неде Божиновић – *Женско питање у Србији у XIX и XX веку*, истакнуте правнице и комунисткиње која је била активна у послератном периоду. Она је у свом раду представила историју жена у Другом светском рату са аспекта политике НОП-а.

За писање рада, коришћена је и мемоарска грађа. Сећања о учешћу жена у НОП-у углавном су писале истакнуте комунисткиње, учеснице рата, што их је лишавало неопходне објективности и дистанце у својим радовима. Таква сећања, изнела је комунисткиња Митра Митровић у свом делу *Ратно путовање*. Поред мемоара, коришћена је и публицистика. *Жене Србије у НОБ-у*, углавном се односи на биографске податке истакнутих комунисткиња и доноси нам општи преглед њихове делатности и задатака које су обављале у КПЈ, али се не осврће на суштину њиховог друштвеног положаја. Још једна чињеница постоји везана на ово дело, а то је да је њен главни уредник

била Боса Цветић, која је такође била члан Комунистичке партије, па одатле не изненађује што у том делу нема речи о положају тих комунисткиња у Партији.

Као основа за историју Другог светског рата, коришћена је књига професора Бранка Петрановића – *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, док је за послератно доба као основа коришћена – *Политичка и економска основа власти у Југославији за време обнове*. Како бих имала што бољи увид у рад и деловање КПЈ, од велике помоћи је била и необјављена докторска дисертација Немање Девића - *Партизански покрет у Србији 1941-1945*.

Што се извора тиче, за проучавање политике КПЈ према женском питању од велике важности су *Документа Пете земаљске конференције КПЈ*, као и *Документа централних органа КПЈ, НОР и револуција 1941-1945*. Највећи ослонац рада био је на грађи коришћеној из Архива Југославије, која се чува у фонду број 141, под називом *Антифашистички фронт жена Југославије 1945-1953*.

Рад се састоји из осам тематских целина. У уводном делу дат је уопштен приказ положаја жена након Првог светског рата. Након њега следи наслов – *Кратка историја женских организација од краја 19. века до Другог светског рата*, овде је акценат на женским хуманитарним и феминистичким друштвима која су прва довела до освешћивања жена и њиховог узимања учешћа у борби за своја права. Следећа целина се односи на *КПЈ и женско питање између два светска рата*, овај део говори о периоду рада међу женама, од стварања КПЈ па све до 1940. године. Затим, следи наслов - *Женско питање на V земаљској конференцији КПЈ*. Ова конференција је била од великог значаја, јер је то прва конференција на којој су јасно изнети циљеви Партије у раду са женама и после које долази до активирања жена на друштвеној позорници. Следећа целина се односи на – *Жене у НОР-у*, где је описана њихова улога у рату, на који су то начин оне доприносиле борби и какве жртве су поднеле. Након тога, говоримо о *Институционалној организацији жена под окриљем КПЈ* - како је дошло до њеног оснивања, шта су били главни задаци у раду на фронту, као и шта су били задаци рада међу женама. Следећа целина односи се на *АФЖ након Другог светског рата*, овде је акценат на осталим конгресима који су организовани све до укидања женске организације. У овом делу видећемо шта су то жене добиле по завршетку рата, како се Партија односила према овој организацији и шта је од ње тражила, као и оно што је довело до престанка рада АФЖ-а.

УВОД

Крај Првог светског рата је поред стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и исцртавања њених нових граница, довео и до великих трансформација тадашњег друштва, нарочито по питању женског статуса. Како бисмо што боље разумели положај и улогу жене међуратног раздобља, потребно је да се најпре осврнемо и на општа дешавања која су пратила Краљевину од њеног настанка.

Оно што је било карактеристично за новостворену југословенску државу јесте неуједначеност друштва које се након уједињења нашло у оквиру једне нове границе.¹ Према речима професора Љубодрага Димића, народи који су у њој живели били су различите културе, животног искуства, припадници различитих политичких система, религиозно су били затворени, национално подељени и супротстављени², што је од самог стварања ове државе представљало тешкоћу за јединствено функционисање народа који су у њој живели. Ову разноликост друштва, најбоље можемо сагледати на основу спроведених пописа из 1921. године, из којих се јасно уочава да је у Краљевини СХС живело око 39% Срба, 23.9% Хрвата и 8.5% Словенаца. Према религијском опредељењу становништва, било је 46.67% православне, 39.29% римокатоличке и 11.22% муслиманске верске припадности.³

Све ове народе делили су различита традиција, обичаји, другачији менталитет и језик којим су говорили. Такође, неједнака економска развијеност појединих делова Краљевине, доводила је до разлика у начину живота, социјалној структури, облачењу и исхрани.

Највидљивији показатељ културне заосталости Краљевине СХС представљала је неписменост. Године 1921. половина њеног становништва, односно, 51.5% је било неписмено, што је за државу која је бројала дванаест милиона становника био крајње

¹ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, књ. I, Београд 1996, стр. 24.

² Љ. Димић, *Agitprop kultura, agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Београд 1988, стр. 13.

³ Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, стр. 34.

поражавајући резултат.⁴ Неписменост је била нарочито висока међу женама, које су под утицајем патријархалних схватања држане што даље од образовања. Више пажње је посвећивано образовању мушке деце, док су девојчице у појединим деловима земље, попут Косова и Метохије, Македоније, делова Босне и Херцеговине биле скоро неписмене.⁵

Ако имамо у виду све ове карактеристике становништва, ми не можемо да говоримо о јединственом погледу на положај жене овог времена, јер док је градска средина тежила модернизацији, дотле је село било верни чувар традиционалних вредности.

Ако се осврнемо на правни систем у држави, видимо да за време постојања прве југословенске државе није била извршена унификација грађанског права, па је тако у свим оним крајевима који су пре уједињења улазили у састав Краљевине Србије, остао на снази Српски грађански законик из 1844. године, којим је према женском роду учињена велика „неправда“.⁶ Грађанско-правни положај жене према овом закону био је крајње инфериоран у свим областима, али је положај жене био најугроженији у области наследног права.⁷ Он је посебно био окрутан према удатој жени, која је у погледу пословне способности била изједначавана са малолетницима, односно, жена је била у категорији са „умно лишеним, пропалицама и презадуженицима“ (члан 120).⁸ Пословна неспособност жене у Србији, проистацала је из њене потчињености мужевљевој власти.

У брачним односима је владало правило да је муж „глава породице“.⁹ Из овога произилази да је муж одлучивао о месту становања, о васпитавању деце, о управљању заједничком, као и имовином коју је жена унела у брачну заједницу, док се жена ни за шта није питала.

Најупечатљивија дискриминација жене била је у наследном праву. Марија Драшкић истиче да су законски наследници умрлог у оквиру правног наследног реда били

⁴ Branko Petranović, *Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, tom I, Beograd 1988, str. 324.

⁵ Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, књ. III, Београд 1997, стр. 451.

⁶ Мирјана Станишић, *Друштвени положај жене у Србији 1944-1955*, необјављена магистарска теза одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2003. године, стр. 34.

⁷ Marija Draškić, Olga Popović-Obradović, „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998, str. 15.

⁸ Архив Југославије (АЈ) ф. Антифашистички фронт жена Југославије 1945-1953 (141), АЈ, 141-10-116.

⁹ АЈ, 141-10-116.

само мушки потомци, док је женској деци у овом случају гарантовано право „уживања“ и „издржавања“.¹⁰ Са друге стране, у Војводини, жена је могла после смрти мужа наследити онај део који је за време брака стекла.¹¹

Неправда која је нанета женама доношењем Српског грађанског законика, била је константа која је обележила живот жене све до краја Другог светског рата, односно, до јануара 1946. године, када су Уставом ФНРЈ жене биле изједначене правно и политички са мушкарцима.

Након преузимања и обављања мушких дужности током Првог светског рата, после жртава које су претрпеле у одсуству својих мужева, међу женском популацијом сазрева идеја о борби за равноправност. Тако је рат, рушећи политичке системе који су спутавали жене, допринео њиховом освешћивању и све већем ангажману на законској и политичкој једнакости, кроз стварање и рад бројних женских организација. Тако је женско питање постало део друштвено-политичке стварности у Краљевини СХС.

Можемо закључити да је законодавство прећутно прелазило преко ових питања везаних за равноправност женске популације, јер су и Видовдански устав из 1921. године, а касније и Септембарски (Октроисани) устав из 1931. године, садржали одредбе да ће „закон решити женско право гласа“.¹² Ако мало боље размислимо о овим гестовима власти и када узмемо у обзир да је Краљевина у овом периоду била економски ослабљена након ратних разарања, а поред тога је имала и нерешено национално питање, питање женских права је за тадашње власти било од другоразредног значаја. У мору проблема у којима се наша нове југословенске држава, није било ни места ни времена за решавање женског питања.

Висок наталитет у Краљевини Југославији, представљао је последицу патријархалног начина живота, јер је преко три четвртине домаћинства живело од пољопривреде, а сељаку је било потребно потомство које ће уместо њега обављати сезонске послове на земљи.¹³ Пошто је Краљевина била претежно аграрна земља, сељанке су чиниле најбројнији слој друштва. Живот на селу заснивао се на старим обичајима, па је улога жене била да рађа и подиже децу, стара се о њиховој исхрани, обавља све кућне

¹⁰ М. Драшкић, О. Поповић-Обрадовић, *нав. дело*, стр. 19.

¹¹ АЈ, 141- 10-116.

¹² М. Станишић, *нав. дело*, стр. 38.

¹³ Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1914-1941*, стр. 34.

послове, ради на пољопривредним пословима, шије и плете. Главни узрок сеоске заосталости лежао је у непросвећености жене, јер она преоптерећена пољским радовима није имала довољно времена које би посветила одржавању хигијене у кући, кувању квалитетне хране, правилној нези и васпитавању деце, вођењу кућне економије, нарочито унапређењу ситних привредних грана, као на пример, живинарства.¹⁴ Без елементарних знања о хигијени, непросвећена сељанка, подложна бројним празноверјима, погрешним и штетним обичајима, била је склона и нестручним порођајима. Сељанке су се порађале на њиви, у штали, на ливади, обично у клечећем положају. Пупчану врпцу су пресецале српом, саме су извлачиле постељицу, док су бебине прве пелене биле често прљаве крпе које су им се нашле при руци.¹⁵ Осим безусловних порођаја, здравље сељанке знатно су нарушавали и нестручни абортуси, односно побачаји, који су се често завршавали инфекцијама, а нису били ретки ни смртни исходи. Ако се осврнемо на склапање бракова, у многим крајевима су се склапали без женине сагласности, док су у неким деловима Македоније, Босне и Црне Горе жене биле продаване – занимљив је случај Македоније где је вредност жене била од 300 до 500 динара.¹⁶

Традиционална потчињеност мужу, коју је често карактерисало физичко насиље, као и грубост и изостанак нежности, обликовали су морални профил сеоске жене која је била унижена као људско биће.¹⁷ Сматрајући да је жена дужна да слуша и служи мужа, да му рађа и негује децу, мушкарац у сеоској породици на различите начине је настојао да обезбеди покорност и подређен положај своје супруге. У најтежем статусу су биле оне сељанке које су за време Првог светског рата изгубиле мужеве и остале удовице, јер је на њихова плећа падао и рад њихових мужева, односно, саме су се старале о целом пољопривредном имању. До делимичног побољшања положаја жене на селу дошло је распадањем породичних задруга, након тога жена почиње да учествује у решавању питања функционисања домаћинства и доношењу одлука, што је за последицу имало опадање ауторитета мушкараца.¹⁸

¹⁴ Momčilo Isić, „Dete i žena na selu u Srbiji između dva svetska rata“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Žene i deca*, IV, Beograd 2006, str. 150.

¹⁵ *Isto*, str. 151.

¹⁶ *AJ*, 141- 10-28.

¹⁷ M. Isić, „Žena u seoskoj porodici u Srbiji između dva svetska rata“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998, str 72.

¹⁸ Љубинка Шкодрић, *Положај жене у окупираној Србији 1941-1945*, Београд 2015, стр. 18.

У конзервативним круговима је приметан страх да ће писменост жена и њихово образовање разорити давно устаљене патријархалне образце. Страх мушкарца од еманципације жене налазио је упориште и у бризи за наталитет.¹⁹ Такође, након завршеног школовања, положај жене стручњака је био отежан, јер су оне добијале ниже положаје у служби и мање плате у односу на своје мушке колеге.

Хришћанство, као најзаступљенија религија, такође је фаворизовало потчињеност жене, чије је место било у породици, поред мужа, ког је требало да слуша и поштује, а материнство је био њен главни задатак. Српска православна црква је оштро осуђивала тежњу жена за равноправношћу и стицањем политичких права, те је са друге стране, пропагирала идеал жене која треба да буде верна супруга, вредна домаћица и побожна хришћанка.²⁰

За време Првог свестског рата, услед масовног страдања мушког становништва, јавља се и недостатак радне снаге, што самим тим повлачи укључивање жена у производњу на место мушкараца. Жене су већином биле неписмене, а њихове наднице су биле много мање од надница мушкараца и у таквој ситуацији, капиталисти су се више оријентисали на запошљавање жена. Експлоатација и неравноправност жена, нарочито су долазиле до изражаја када се радило о награђивању, јер су жене за исти рад биле мање награђене. Обично се висина наднице женске радне снаге кретала од 45-75% мање у односу на мушку радну снагу.²¹ Број запослених жена је стално растао, мада је углавном реч о неквалификованој радној снази чија је зарада била недовољна за свакодневни живот.²² Запослених најамних радница по годинама старости, било је: 38.5% од 13 до 22 године и 36.4% од 23 до 32 године.²³

То значи да је 75% запослених жена било млађе од тридесет две године, што представља доказ да су послодавци, са једне стране, радије запошљавали млађе и снажније жене, које су могли мање платити, док су се, са друге стране, жене са малом децом тешко запошљавале зато што држава није водила бригу о деци запослених жена – јаслица готово

¹⁹ Љ. Шкодрић, *нав. дело*, стр. 16.

²⁰ Radmila Radić, „Stavovi o ženi u radovima pravoslavnih teologa“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19 i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998, str. 113.

²¹ Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941*, Beograd 1978, str. 41.

²² Milica Milenković, „Žene radnice u privredi Srbije 1918-1929. godine“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998, str. 223.

²³ AJ, 141- 10-27.

да није било, док обданишта нису ни постојала.²⁴ У највећем броју, жене су запошљаване у текстилној индустрији, у конфекцији (Хрватска, Словенија), дуванској индустрији (Македонија, Босна и Херцеговина), ћилимарству (Србија, Босна и Херцеговина).²⁵ Раднице које су радиле по осам сати дневно, добијале су наднице које су биле за 50% мање од надница које су добијали мушкарци. Што се тиче услова за рад, они су били тешки јер се радило у нехигијенским просторијама са слабом вентилацијом, тако да је долазило до честих обољења међу радницима. Према речима Јованке Кеџман, највише оболелих и смртних случајева од туберкулозе било је код текстилаца, а затим долазе индустрије одеће, графичка индустрија и индустрија дувана у којима је био запослен велики број жена.²⁶ Социјално и радно законодавство било је веома неразвијено и обухватало је мали број жена. Посебно је био тежак положај најамних радница у пољопривреди и жена које су радиле у кућној послузи. Из поменутих разлога, жене су се укључиле у борбу за побољшање свог економског положаја.

Иако су жене ступањем у радне односе, школовањем и описмењавањем почеле да се боре за свој друштвени положај, оне су остале дискриминисане у области политичког живота, јер у Краљевини Југославији нису имале право гласа, док је бирачко право било резервисано само за мушко становништво. Зато оне, подстакнуте примерима околних земаља, крећу у своју своју борбу за бољи друштвено-политички положај, а поред њега и економски и здравствени.

²⁴ АЈ, 141-10-27.

²⁵ Neda Božinović, „Žene u modernizacijskim procesima u Jugoslaviji i Srbiji“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998, str. 512.

²⁶ J. Кеџман, *nav.delo*, str 52.

КРАТКА ИСТОРИЈА ЖЕНСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА ОД КРАЈА XIX ВЕКА ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Борба за равноправност и једнакост жена, налази своје корене још на самом крају XVIII века и она се односи на равноправност у образовању, запошљавању, за здравствену и социјалну заштиту, а примарно на политичка и грађанска права. Тако су још за време Француске револуције 1789. године, жене изнеле своје захтеве за равноправношћу у имовинско-правним односима, као и за политичким и грађанским правима. Мери Вулстонкрафт, написала је дело *Одбрана права жена* у коме је изложила своје схватање да ће се ослобођење жене подстаћи једнаким васпитавањем мушке и женске омладине.²⁷ Поред заједничког васпитања, она је пропагирала и право да се жене баве истим занимањима као и мушкарци. Оснивачи научног социјализма Карл Маркс и Фридрих Енгелс, а касније и њихови следбеници, указивали су на неравноправан положај жене у друштву и доказивали су да је њена потчињеност изазвана друштвеним, а не природним условима. Они су, године 1848. у *Комунистичком манифесту*, изнели схватање о положају жене раднице. По њима, економска независност жене представља предуслов за ослобођење жена од свих облика зависности и нераздвојно је повезана са борбом радничке класе, а ослобођење жене биће резултат ослобођења пролетаријата од капиталистичке експлоатације.²⁸ Женским питањем се бавила и Клара Цеткин, која је наговештавала да се женско питање као покрет за еманципацију жене појавило оног момента када су се милиони жена запитали на који ће начин задовољити најбитније животне потребе.²⁹

По угледу на дешавања у свету, актуелност женског питања осетиће се и у Србији у другој половини XIX века. Залагање за промену односа према женама, започела је Уједињена омладина српска, која је 1868. године озваничила да њене чланице могу бити и

²⁷ Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd 1996, str. 11.

²⁸ *Isto*.

²⁹ Slavoljub Cvetković, „Borba za ravnopravnost i jednakost žena kao deo klasnog i modernizacijskog procesa u Srbiji“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998, str. 310.

жене.³⁰ Они су се залагали за постепене промене положаја жена, почевши од породице, истичући неопходност еманципације. Лидер Уједињене омладине, Светозар Марковић, сматрао је да жене треба да добију грађанска и политичка права једнака мушким.³¹

На тлу Србије, прво српско *Женско друштво*, основано је 1875. године, чији је примарни циљ било просвећивање женске омладине и оснивање школа за девојчице, а поред тога се бавило и хуманитарним радом, нарочито за време Првог светског рата.³²

Такође, женско друштво које је било од изузетног значаја јесте *Коло српских сестара*, које је основано 1903. године у Београду, на иницијативу наше чувене сликарке, Надежде Петровић.³³ Ово друштво је издавало свој часопис *Вардар*, а за време Првог светског рата, велики број чланица овог друштва истакао се радом на Солунском фронту, биле су болничарке, бринуле о рањенима и слале помоћ заробљеницима преко Црвеног крста.³⁴ Оно што је било заједничко свим овим друштвима јесте да се њихов рад углавном базирао на хуманитарном раду, помоћи угроженима и рањенима и делимично на образовању жена, односно на културном раду.

У септембру 1919. године одржан је Конгрес уједињења свих женских друштва (*Добротворна задруга српкиња, Београдско женско друштво, Коло српских сестара, Кнегиња Љубица, Српска мајка*)³⁵ и формиран је *Народни женски савез Срба, Хрвата и Словенаца*, који ће након завођења Шестојануарске диктатуре, променити назив у *Југословенски женски савез*.³⁶ Трећи (главни) конгрес Савеза одржан је од 6. до 8. јула 1922. године у Љубљани и тада су установљени јасни циљеви овог покрета жена, који су се састојали од рада на народном јединству, изједначавању жене са мушкарцем у приватном и јавном праву, на остварењу принципа – једнак рад, једнака звања и једнака награда, на заштити женске радне снаге, на стварању једнаких услова за васпитање женске и мушке деце, као и на једнаком моралу мушкарца и жене.³⁷ Од важнијих захтева овог друштва, били су постављени захтеви за женско право гласа и слободан приступ

³⁰ Љ. Шкодрић, *нав.дело*, стр. 9.

³¹ Vitomir Vuletić, „Ujedinjena omladina srpska i društveni položaj žene“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998, str. 172.

³² М. Станишић, *нав.дело*, стр. 35.

³³ Љ. Шкодрић, *нав.дело*, стр. 11.

³⁴ АЈ, 141-10-16.

³⁵ АЈ, 141-10- 4.

³⁶ Љ. Шкодрић, *нав.дело*, стр. 25.

³⁷ N. Božinović, *нав.дело*, str. 111.

политичким партијама, за слободан приступ жена свим професијама, право на плаћено породилско одсуство, као и за укидање проституције која је била распрострањена у тадашњем друштву.³⁸ Након завођења диктатуре, Савез је свој рад прилагодио тадашњим друштвеним приликама.

Поред Женског Савеза, у Београду је априла 1919. године основано и феминистичко, нестраначко *Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права*, које је покренуло и свој лист *Женски покрет*, а као припаднице покрета истакле су се Исидора Секулић, Катарина Богдановић, Делфа Иванић, Ксенија Атанасијевић.³⁹ Оснивањем овог друштва, жене су хтеле да покажу да су свесне својих способности и потребе за модерним државним уређењем, а инсистирале су и на стварању организације која ће се борити за правду и равноправност свих жена. Најважнији део рада овог покрета, састојао се у организовању домаћих курсева по селима (аналфабетски, хигијена, исхрана, васпитање деце), док је у граду одржавао сваке недеље предавања из домена науке, литературе, уметности и поред тога се бавио разним социјалним питањима.⁴⁰ Припаднице друштва *Женски покрет* из Београда и Сарајева основале су још неколико нових друштава, и уједињењем са друштвима из Загреба и Љубљане, створиле су *Алијансу феминистичких друштава*. Основни циљ Алијансе била је борба за политичка права жена, промену закона у корист жена, као и друштвену једнакост полова.⁴¹ Због различитих погледа на друштвена питања и због различитих циљева која су имали, у друштву је дошло до појаве несугласица, па је на скупу у Босанском Броду 1926. године приликом реорганизације промењен и назив у *Алијансу женских покрета* са седиштем у Љубљани.⁴² За председницу покрета је изабрана Алојзија Штеби. Парламентарни избори из 1927. године дали су мотив Алијанси да појача своју активност за право гласа жена, тако да су одржавани зборови у Љубљани, Загребу, Сплиту, Дубровнику, Сарајеву, а уједно су чланице достављале и меморандуме и петиције надлежним органима, рачунајући да ће на тај начин доћи до признавања грађанских и политичких права женама.

Поред ових наведених женских друштава, у Краљевини су се по свом значају истицала и друга, попут *Удружења студенткиња београдског универзитета*, *Мале*

³⁸ N. Воџиновић, *nav. delo*, str. 111.

³⁹ *Isto*.

⁴⁰ AJ, 141-10-20.

⁴¹ N. Воџиновић, *nav. delo*, str. 117.

⁴² Љ. Шкодрић, *nav. delo*, стр. 26.

женске Антанте, Женске странке, Удружења универзитетски образованих жена. Удружење студенткиња београдског универзитета је основано 1922. године и оно се залагало за политичку неутралност, за еманципацију жена и за буђење свести о њеном значају и улози у друштвеном поретку, док је *Удружење универзитетски образованих жена* основано крајем 1927. године са циљем да штити професионалне интересе жена, да се бори за напредак жене у служби и за промену положаја жена у грађанском праву.⁴³

Шестог јануара 1929. године, краљ је након укидања Устава и распуштања Народне скупштине, постао носилац целокупне власти, односно, тада долази до завођења диктаторског режима, јер су биле укинуте све демократске слободе, а држава је променила назив у Краљевина Југославија. Након овог догађаја, долази и до опадања делатности феминистичких организација, а неке од њих су потпуно обуставиле рад, не желећи да се међу тадашњем режиму. Међутим, након убиства краља Александра I Карађорђевића у Марсељу 1934. године, поново долази до буђења феминистичких друштава и њихове активизације у раду.

Тако долази и до активирања феминистичке Алијансе 1935. године, када је у оквиру ње основана *Омладинска секција*, чије активисткиње су биле Митра Митровић, Добрила Карапанџић, Боса Цветић и Олга Алкалај.⁴⁴ Младе комунисткиње су наредне године покренуле часопис *Жена данас*. Омладинска секција је била нарочито активна на Универзитету, јер су студенткиње чиниле већину чланова овог покрета.

Након јачања немачког утицаја у свету и претње светском поретку, на конгресу Међународне алијансе за право гласа, 21. маја 1939. године у Копенхагену, усвојена је *Декларација начела*, у којој је истицано да се борба жена не води само за право гласа, већ се од њих тражи да се укључе у демократске покрете народа.⁴⁵

Између ова два друштва често је долазило до несугласица, да би кулминација сукоба била у новембру 1939. године и то на питању права гласа, јер је Алијанса предложила да се одустане од великих зборових због избијања Другог светског рата. Редакција часописа *Жена данас*, незадовољна акцијом Алијансе, јер су активисткиње Омладинске секције сматрале да је право гласа једно од права човека, један од услова

⁴³ N. Božinović, *nav. delo*, str. 120.

⁴⁴ Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke. Društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945-1953*, Beograd 2011, str. 20.

⁴⁵ N. Božinović, *nav. delo*, str. 124.

демократије, те да оне могу одлучивати о рату и миру, стога се zaloжила за оштрије форме борбе и упутила јавни апел за право гласа жена. Оштра критика је била упућена чланицама Омладинске секције уз констатацију да постоје опречна мишљења између старих и младих активисткиња. Сукоб је решен тако што је председништво Алијансе поднело колективну оставку, а седиште организације је привремено премештено у Нови Сад.⁴⁶ Међутим, услед скупоће, демонстрација и пада животног стандарда, а највише због ратних околности, рад Алијансе је заувек престао.

Оно што је карактеристично за сва ова женска друштва, јесте да су и поред силног залагања, на крају остала пасивна и без резултата свог рада. Њихове акције су се сводиле на писање меморандума и петиција, међутим, неке велике акције, попут демонстрација, које би створиле страх код тадашњих власти и натерале их да се позабаве питањем женских права, није било. Оно што је разарало феминистичке организације, била је неусаглашеност програма и ставова, јер док су једна друштва истицала борбу за право гласа, друга су се повлачила у пасивност не желећи да се замерају режиму. Још једну отежавајућу околност, задавала је чињеница да је велика већина жена била неписмена, тако да оне нису ни имале могућност да се активирају у удружењима. Заправо, значај свих ових друштава јесте тај што су отворила питање женског положаја, указала им да модернизација и патријархат никако не могу бити на истој страни и да, ако жене желе да стекну равноправност и поправе свој друштвено-правни положај, морају покидати традиционалне окове који су им већ дуги низ година наметнути. А да би се покидали ти окови, жена је морала да ради на свом образовању и еманципацији.

⁴⁶ Љ. Шкодрић, *нав. дело*, стр. 28.

КПЈ И ЖЕНСКО ПИТАЊЕ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Насупрот идеализовању женског положаја у капиталистичком друштву од стране грађанских партија, као и насупрот женским феминистичким покретима, Комунистичка партија је приступила женском питању са марксистичко-лењинистичког становишта према коме је ропски положај жене био везан за постојање приватног власништва, односно, класног друштва и по њима, једини пут који је водио ка равноправности жене у свим областима друштвеног живота, био је пут револуционарне борбе против класног система у којој су жене морале заузети место уз револуционарну струју пролетаријата.

На почетку свог деловања, Комунистичка партија Југославије (КПЈ) је мало пажње посвећивала женском питању, а разлог томе је лежао у фракционашким обрачунима у оквиру Партије који су се негативно одражавали на њен рад, а највише погрешним, секташким ставовима које су чланови имали према укључењу жена у рад Партије.⁴⁷

На Конгресу уједињења, одржаном од 20. до 23. априла 1919. године у Београду, створена је Комунистичка партија Југославије, а упоредо са њом 20. априла, одржана је и конференција жена социјалиста на којој су се оне ујединиле у јединствени женски социјалистички покрет Југославије и основале Секретаријат жена социјалиста (комуниста).⁴⁸ Жене социјалиста су усвојиле Статут којим се Секретаријат сматра делом партијске целине и њихов главни задатак био је да преко Централног секретаријата обављају просветно-агитациони рад издавајући лист *Једнакост*. Поред овог задатка, требало је да се позабаве формирањем омладинских организација и радом на васпитавању омладине у духу Комунистичке партије.⁴⁹ Најактивније жене овог покрета у Србији, биле су: Радослава Илић, Софија Леви и Милица Ђурић Топаловић.⁵⁰

Други конгрес КПЈ одржан је од 20. до 25. јуна 1920. године у Вуковару и том приликом је усвојен програм Партије у коме су се нашли и захтеви за укидањем класног

⁴⁷ АЈ, 141-10-72.

⁴⁸ Чедомир Попов, „Формирање АФЖ-а 1942. Резултат става КПЈ према женском питању и последица политике стварања Народног фронта“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 6/1961, стр. 13.

⁴⁹ *Исто*, стр. 5.

⁵⁰ Љ. Шкодрић, *нав. дело*, стр. 24.

друштва и експлоатације.⁵¹ У једанаестој тачки резолуције, захтева се „да се свим грађанима, без разлике пола и националности, обезбеди несметано вршење свих грађанских и политичких права, као и уживање свих уставних и законских слобода“.⁵²

Већ крајем године, 29. децембра 1920. министарски савез Краљевине СХС, донео је „Обзнану“ којом је било забрањено свако комунистичко и синдикално деловање, а уједно је била забрањена и комунистичка штампа.⁵³ Овим државним актом био је задат озбиљан ударац КПЈ, тако да је она била приморана да се следећих двадесет година повуче у илегалу.

Погоршање економског статуса радничке класе и масовно увлачење жена у радни однос (од 1920. до 1925. године број запослених жена се повећао за 95%), имало је за последицу њихово масовно учествовање у штрајковима радничке класе против скупоће, беспослице, као и за решење стамбеног питања. Такав пример представља штрајк из 1926. године у коме учествује 2.000 радника и радница трикотаже у Београду, који је трајао седамдесет дана.⁵⁴ И поред ових активности жена у штрајковима, још увек међу њима нема никаквог значајнијег рада Партије, слаб је био и пропагандни рад, тако да су учешћа радница у штрајковима била више спонтана ствар, проузроковна њиховим незадовољством тадашњим условима на раду. Ако се осврнемо на положај радница, из наведеног видимо да је он у овом периоду био јако тежак, јер су жене за исти рад добијале мање плате, социјална и здравствена заштита запослених жена, трудница и мајки са децом била је ограничена, зато што се послодавци нису много обазирали на услове при раду. Све ово је код жена стварало револуционарно расположење, које није замирало ни у годинама када се Партија налазила у кризи.

Четврти конгрес КПЈ одржан је у Дрездену октобра 1928. године.⁵⁵ На овом конгресу усвојен је став да се „маса не могу придобијати за политичку делатност, а да се не привуку за политички рад и жене“.⁵⁶ На основу препорука резолуције Конгреса, 1928.

⁵¹ М. Станишић, *нав.дело*, стр. 51.

⁵² Ч. Попов, *нав.дело*, стр. 5.

⁵³ Немања Девећ, *Партизански покрет у Србији 1941-1945*, необјављена докторска дисертација на Филозофском факултету у Београду 2019. године, стр. 41.

⁵⁴ АЈ, 141-10-73.

⁵⁵ Ч. Попов, *нав.дело*, стр. 7.

⁵⁶ Љ. Шкодрић, *нав.дело*, стр. 30.

године формулисана је Комисија за рад међу женама при Централном комитету (ЦК) КПЈ на челу са Мибином Поп-Ивановом.⁵⁷

У годинама велике економске кризе, која се у Југославији највише манифестовала између 1930. и 1933. године, положај жене раднице постао је још тежи, јер су њихове наднице опале за просечних 50%.⁵⁸ Све ово је допринело активирању жена у различитим радничким, студентским и сељачким акцијама којима је руководила Партија. Оне су устале у борбу за демократска права, против националног угњетавања, против фашизма и рата, за побољшање економског положаја радног народа.⁵⁹ Жене постепено почињу да се укључују у Партију, па се тако на појединим местима јављају и партијске комисије за рад међу женама, нпр. при Покрајинском комитету (ПК) Словеније 1934. године.⁶⁰

Четврта конференција КПЈ одржана је у току 1934. године и тада је донета одлука да се појача рад међу омладином, јер су резултати били слаби. Усвојена је и резолуција у којој је акценат стављен на пропагандни рад, односно, да се путем литературе и штампе појача утицај Партије.⁶¹ Од чланова Партије је тражено да организују и поведу најшире масе у борбу против фашизма, укључујући и жене, док је на унутрашњем плану циљ био да се сруши грађански систем.

Питање ширег ангажовања жена покренуто је на Седмом конгресу Коминтерне 1935. године, када је Георги Димитров истакао значај увлачења „широких женских маса“, мобилисање жена залагањем за женске интересе и њихово увођење у јединствени фронт против рата и фашизма.⁶² Од 1935. године Партија почиње да придаје све већи значај прослави Осмог марта, Међународног дана жена, што је имало за циљ да се женама стави до знања да имају подршку од стране Партије, док би са друге стране овај гест подстакао жене да се још више активирају у раду Партије.

Активисткиње су по директивама Партије у свим крајевима Југославије користиле већ постојећа женска друштва за рад међу женама и оснивале нова друштва, стварале женске секције у разним друштвеним организацијама и синдикатима. Такође, оне су оснивале легалне женске листове и преко њих водиле борбу за буђење свести код жена.

⁵⁷ Ј. Кесман, *нав.дело*, стр. 199.

⁵⁸ Ч. Попов, *нав.дело*, стр. 10.

⁵⁹ АЈ, 141-10-74.

⁶⁰ АЈ, 141-10-75.

⁶¹ М. Станишић, *нав.дело*, стр. 136.

⁶² Ј. Кесман, *нав.дело*, стр. 393.

Користећи кружоке жена који се формирају под руководством комунисткиња, Партија је отпочела са ширим васпитним радом међу женама у духу марскизма-лењинизма, учећи их основама марксизма и историје СКП-а.⁶³

Долазимо до закључка да је акција за право гласа била повезана са захтевом за промену унутрашње и спољашње политике владе, јер ће жене преко учешћа у политичком животу допринети борби против профашистичке политике владе, а за савез са СССР-ом. Акција за економску равноправност жене, за једнак рад – једнака плата, против све веће скупоће, против глади, као и против ратне шпекулације водиле су се уз широко објашњавање противнародне политике владе, која је на рачун животних услова радног народа потпомагала ратну политику осовинских сила. Тако активизација жена добија изразито политички карактер, постаје масован антифашистички покрет под руководством Комунистичке партије.

Велику улогу је одиграло и покретање женских часописа, као што су *Жена данас* у Београду, *Млада жена*, *Женски свијет* у Загребу, *Наша жена* у Љубљани.⁶⁴ Тако је *Жена данас* 1939. године покренула акцију са потписима за право гласа која је добила значај масовне антиратне и антифашистичке демонстрације против осовинске политике тадашње владе.

Избијање Другог светског рата још више је окупило масе око КПЈ и дошло је до демонстрација народа против империјалистичког рата 1939. године. Терору владе још јачи одговор било је организовање помоћи заробљеницима и онима који су се нашли у концентрационим логорима. Кроз те акције стварао се одоздо широко Народни фронт, под руководством Партије и Централног комитета, на чијем челу се налазио Јосип Броз Тито.⁶⁵

⁶³ АЈ, 141-10-76.

⁶⁴ АЈ, 141-10-79.

⁶⁵ АЈ, 141-10-79..

ЖЕНСКО ПИТАЊЕ НА V ЗЕМАЉСКОЈ КОНФЕРЕНЦИЈИ КПЈ

У низу политичких акција које су жене предузимале непосредно пред избијање Другог светског рата, најзаступљеније су оне које су се односиле на борбу за право гласа и за еманципацију, које су долазиле до изражаја на разним митинзима и конференцијама. Жене су биле масовно организоване у антиратним и антифашистичим покретима. Отворено су иступале против фашистичких агресивних аката попут Аншлуса, Минхенског споразума, касније и напада на Чехословачку.⁶⁶ Споразум Цветковић-Мачек закључен августа 1939. године, наишао је на осуду великог броја жена. Оне су иступале против империјалистичког рата, за народна и женска права.

Период консолидације и снажења Партије који је претходио Петој земаљској конференцији био је обележен политичком активношћу жена и јачањем њихове друштвене позиције. У првом реду то је био резултат појачаног рада Партије међу женама, а потом погоршања њиховог положаја као и њиховог антифашистичког полета.

Пета Земаљска конференција КПЈ одржана је од 19. до 23. октобра 1940. године у Дубрави код Загреба.⁶⁷ Ова конференција је имала исцрпан дневни ред од дванаест тачака, међу којима се нашао и реферат Виде Томшич – *О раду међу женама*. Овај реферат дао је теоретско образложење става КПЈ према женском покрету, као покрету са изразито класним карактером и садржајем, чији се циљеви не смеју одвајати од циљева пролетерске борбе.⁶⁸ Од другарица из Србије биле су делегати на конференцији: Спасенија Цана Бабовић, Вукица Митровић, Лепа Стаменковић и Мара Нацева. За чланове Централног комитета КПЈ су изабране другарице Спасенија Цана Бабовић и Вида Томшич.⁶⁹

Ова конференција је дала критичку оцену рада партијских организација међу женама и пред Партију поставила задатак за побољшање тог рада. У свом реферату, Јосип Броз Тито је истакао да све што су другарице до тада учиниле, постигле су саме, без помоћи другова из Партије, који су им чешће сметали у раду, него што су им помагали.

⁶⁶ Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 25.

⁶⁷ *Peta zemaljska konferencija KPJ, zbornik radova*, Zagreb 1970, str 8.

⁶⁸ Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 26.

⁶⁹ *Žene Srbije u NOV*, Nolit, Beograd 1975, str. 17.

Према речима Томшичеве „рад међу женама постаје за све нас важан сектор рада. Империјалистички рат, мобилизација, нестацице животних намирница, беспослица и скупоћа, појаве су које дубоко задиру у живот огромне већине жена“.⁷⁰ Она даље додаје: „ако жене хоће да се боре против положаја у коме се налазе, оне своју борбу морају повезати са борбом пролетаријата, јер се само пролетаријат доследно бори за укидање приватне својине, за бескласно друштво, за социјализам“.⁷¹ Према овом говору, јасно је да је женско питање неодвојиво од класне борбе и да његово решење следи након социјалистичке револуције.

Захтеви који су изнети, нису представљени само као „женски“, већ као програм борбе целог радног народа, а они су следећи:

1. „Пре свега, то су захтеви који се тичу материнства, и то: потпуна заштита мајке, нарочито радничке и сељачке мајке, пре и после порођаја; домови за мајке и трудне жене, породилишта, болнице, примаљска и лекарска помоћ, дечје јасле, дечји домови, законска заштита деце, укидање свих разлика међу брачном и ванбрачном децом, дозвола абортуса док не буду дати сви услови да мајка може без бриге да рађа децу.“
2. „Затим, то су захтеви који се тичу двојног морала у нашем јавном и приватном животу: потпуна равноправност жене пред законом; ефикасна борба против проституције с тим да се младим девојкама омогући одговарајуће и пристојно плаћено упослење и да се кажњавају сводници и купци; крај двојног морала у нашем праву и целокупном јавном животу који кажњава и одбацује жену за исто дело за које мушкарац не сноси никакве последице или чак добија на угледу (проституција, ванбрачна деца, забрана тражења оца и томе слично); увођење цивилног брака и могућност развода брака.“
3. „Треће су захтеви економске нарави: једнака плата за једнак рад, крај разликама у плаћању и запошљавању међу удатим и неудатим женама; укидање ноћног рада за жене, одређивање радног времена за кућне помоћнице, ефикасна заштита младих радница од шикана и сексуалног искоришћавања од стране шефова; плаћено одсуство за раднице пре и после порођаја са законским јемством да ће се после тог

⁷⁰ Referat Vide Tomšič, „O radu među ženama“, podnet na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1940. godine, *Peta zemaljska konferencija*, str. 126.

⁷¹ *Isto*.

одсуства примити натраг на посао; плаћено време за дојење деце, дечје јаслице код фабрика и уреда; приступ у сва звања која одговарају женама, у све школе и могућност стручног образовања.“

4. „Најзад, политички захтев: признање свих политичких права женама с потпуним активним и пасивним правом гласа.“⁷²

Вида Томшич истиче да је рад међу женама био слаб годинама уназад, да су партијски комитети мало пажње посвећивали женском питању. Тек са претњом ратне опасности, потребе за мобилизацијом становништва, Партија је увидела значај жена у њеном покрету.

У реферату се указује на два основна идеолошка гледишта у женском покрету. Прво је тзв. десно скретање или феминизам, који се залаже да се борба за женска права води искључиво кроз женске легалне организације, док је други облик скретања „левичарство“ које се јавља као реакција на феминизам. Левичари се воде ставом да није неопходно постојање било каквих женских покрета, јер се жене боре за крајњи циљ читавог пролетаријата, а не само за своје интересе.⁷³

У погледу организовања жена, конференција је потврдила већ развијену праксу: оснивање нових женских организација и секција у синдикалним, културним и просветним организацијама ради општег просвећивања жена и ради њиховог активирања.⁷⁴

Постављени су задаци у раду са женама, а то су широк пропагандни рад, затим активизација масе жена у различитим акцијама у којима треба повезати све њихове женске захтеве са захтевима читавог радног народа, против империјалистичког рата.

⁷² Referat Vide Tomšič, „O radu među ženama“, str. 129.

⁷³ Ч. Попов, *нав.дело*, стр. 30.

⁷⁴ N. Vožinović, *нав.дело*, str. 132.

ЖЕНЕ У НОР-у

Услед немачког притиска и непостојања јаких савезника Југославија је 1941. била принуђена да приступи Тројном пакту 25. марта. Због тога је дошло до војног пуча 27. марта, који су силе Осовине окарактерисале као отказивање лојалности од стране Југославије. Услед народног незадовољства приступом пакту Осовине, избиле су масовне демонстрација антифашистичких снага широм Србије, Војводине, Црне Горе, Далмације, Словеније, Македоније, чији је главни центар био на српском простору.⁷⁵ Као демонстранти, појављивала су се лица разних политичких опредељења, комунисти, монархисти, свештеници и епископи Српске православне цркве, официри и војници.⁷⁶ О учешћу Комунистичке партије на демонстрацијама у Београду, мишљења су подељена, јер се по некима њихова улога у демонстрацијама негира, а за другу страну, њихова улога је била прворазредна у том догађају. На основу докумената са Пете земаљске конференције јасно се види какав је био став комуниста по питању рата. Рат међу државама и нацијама они су доживљавали као рат међу идеологијама и класама, односно, као обрачун који се тиче европских империја и капиталиста.⁷⁷ По њиховој оцени, радило се о „империјалистичком“ рату у коме по сваку цену треба остати неутралан. На ову неутралност КПЈ у рату, утицао је и споразум Рибентроп-Молотов склопљен 23. августа 1939. године, којим је озваничен совјетско-немачки савез, а пошто је КПЈ била секција Коминтерне, њени ставови су морали бити у складу са интересима СССР-а.

Занемарујући директиве Партије, већина њених чланова који су били антифашистички и антинемачки опредељени, након потписивања Тројног пакта устаје у одбрану своје земље. Поједини истакнути комунисти су јавно говорили, иако је то по партијским нормама било забрањено, чиме су практично први пут после 1921. године изашли из илегале.⁷⁸ Најчешће комунистичке пароле на манифестацијама су биле: „Савез са Русијом“, „Београд-Москва“, „Доле Хитлер“, „Доле фашизам“, „Хоћемо народну

⁷⁵ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, str. 75.

⁷⁶ *Isto*.

⁷⁷ Н. Девић, *нав. дело*, стр. 42.

⁷⁸ В. Petranović, *нав. дело*, стр. 82.

владу“...⁷⁹ Посебно су били упечатљиви наступи комуниста на Славији и код Вуковог споменика. Од првака КПЈ као говорници на демонстрацијама су се истакли Светозар Вукмановић - Темпо, Спасенија Цана Бабовић, Раде Кончар и Иван Лола Рибар.⁸⁰ Међутим, на основу директиве Коминтерне од 29. марта, комунистички иступи против владе су обустављени.⁸¹ Комунистичка партија је вешто искористила немире у земљи и народно незадовољство, како би се након две деценије рада у илегалу поново активирала на политичкој сцени.

Адолф Хитлер је муњевито реаговао на преврат у Београду 27. марта и са својим најближим сарадницима одлучио да употреби војну силу против Краљевине Југославије. Напад на Југославију је почео без објављивања рата у ноћи 5/6. априла 1941. године.⁸² Бомбардовање главног града је спроведено под називом „казнена експедиција“. Након краткотрајног отпора, војска Југославије је капитулирала пред силама Осовине. Окупаторима је било предато целокупно наоружање, опрема и велики број заробљеника, који су били депортовани у концентрационе логоре. Влада, виши државни и војни функционери, на челу са краљем Петром II Карађорђевићем побегли су из земље под налетом агресије.⁸³ Немци су захтевали безусловну капитулацију која је искључивала свако примирје. Тако је капитулација потписана 17. априла 1941. године у Београду, у згради бивше Чехословачке амбасаде, а потписали су је генерал-пуковник Максимилијан фон Вајкс, као представник Немачке и Александар Цинцар - Марковић и генерал Радивоје Јанковић, као представници Југославије.⁸⁴ Југословенска држава била је подељена између Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске, а од једног дела Хрватске, Србије и неких крајева Босне, створена је Независна Држава Хрватска на челу са Антем Павелићем.⁸⁵

Окупатори су вешто користили националне и верске супротности међу југословенским народима, па су на почетку окупације, развијајући верску и националну мржњу, изазвали покоље српског, хрватског и муслиманског становништва у крајевима где су ти народи живели измешани.

⁷⁹ В. Petranović, *nav.delo*, str. 82.

⁸⁰ *Isto*, str. 83.

⁸¹ *Isto*.

⁸² *Isto*, str. 100.

⁸³ АЈ, 141-10-423.

⁸⁴ В. Petranović, *nav.delo*, str. 108.

⁸⁵ АЈ, 141-10-423.

У тим условима, одмах након капитулације, КПЈ врши припреме за устанак. Још пре капитулације, 10. априла, на дан уласка немачких трупа у Загреб, Централни комитет КПЈ формирао је Војни штаб на челу са Јосипом Брозом Титом.⁸⁶ ЦК је дао директиву да се прикупља оружје које је напустила војска и да се оно склања на сигурна места, док за његову употребу не дође време. Овакво стање војне обуке и складиштења ратног оружја трајало је све док Немачка није објавила рат Совјетском Савезу 22. јуна 1941. године. Одлука о припремама за отпочињање оружане борбе у Србији, у духу закључака Политбироа ЦК КПЈ донета је 23. јуна на састанку Покрајинског комитета КПЈ за Србију, коме су присуствовали: Александар Ранковић, Спасенија Цана Бабовић, Мома Марковић, Иван Лола Рибар, Благоје Нешковић, Љубинка Милосављевић и Милован Ђилас.⁸⁷ Тако је руководство КПЈ позив на отпор окупатору упутило свим грађанима Југославије почетком јула 1941. године. До тада маргинална политичка партија, КПЈ је на овај начин успела да се позиционира као вођа устанка, а оснивање НОП-а се не треба сматрати искључиво чином отпора, него и покушајем освајања власти од стране КПЈ.⁸⁸ Иако се он представљао као Народни фронт свих родољуба у који су могли приступити сви народи без обзира на верску и националну припадност, у његовом темељу се налазио мотив да се путем револуционарне борбе приграби власт, на челу са Комунистичком партијом. Народноослободилачка војска (НОВ), под руководством Јосипа Броза Тита, покренула је оружану борбу, саботаже и атентате против окупаторског режима, затим против свих колаборационистичких и ривалских режима у земљи, чиме је успевала да ослободи поједине територије и обезбеди своју превласт на њима. Поменуте активности НОВ-а, биле су потпомогнуте током ратних година од стране масовних организација – (Антифашистичког фронта жена, Уједињених савеза антифашистичке омладине Југославије), као и административних органа (Народноослободилачких одбора) који су оснивани на ослобођеној територији.⁸⁹

Жене су током историје, у ратовима, а нарочито у Другом светском рату, биле незаобилазни фактор у свим сферама друштвене, економске и политичке делатности,

⁸⁶ АЈ, 141-10-423.

⁸⁷ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1914-1988*, II, str. 88.

⁸⁸ Barbara N. Wiesinger, „*Rat partizanki. Žene u oružanom otporu u Jugoslaviji 1941-1945. Jedna feministička perspektiva*“, *Pro Femina*, br. 40-41, 2005/2006, str. 205.

⁸⁹ В. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941-1945*, I, Beograd 1983, str. 395.

подносећи огроман терет у физичком и психолошком смислу.⁹⁰ На почетку рата, према првобитним плановима КПЈ била је предвиђена искључиво мобилизација мушкараца, док су женама додељивани неки споредни послови, попут ангажовања у санитетима и бављење партијским пословима.

Према публикацији *Жене Србије у НОБ-у*, објављене су биографије 967 жена из Србије које су биле учеснице Народноослободилачке борбе. Највећи број жена (298) прикључио се одредима током устанка 1941. године, док је најмање жена (41) приступило одредима током кризе 1942. године.⁹¹ Према подацима, у периоду од 1941-1945. године, у редовима партизанских одреда и Народноослободилачке војске борило се око 100.000 жена, од којих је погинуло око 25.000, а рањено око 40.000⁹², међутим, оволико велике бројке жена није могуће са сигурношћу проверити.

Ако се осврнемо на мотив учесница Народноослободилачке борбе, од велике помоћи нам је истраживање које је спровела Иване Пантелић, која је на основу интервјуа својих саговорница, учесница НОБ-е, добила одговоре о њиховим мотивима. Ивана Пантелић у свом раду истиче да је већина жена у партизане отишла мотивисана идејом одбране земље од окупатора и рушењем „репресивног фашистичког режима“, овакви мотиви су били карактеристични за жене које су пре рата биле у комунистичким организацијама.⁹³ Један много раширенији мотив била је жеља за одбраном сопственог живота и интегритета, што је нарочито долазило до изражаја код оних жена које су већ имале искуства са насиљем окупатора.⁹⁴ Осим овога, значајну улогу је имала и мржња према освајачу. На основу овога видимо да жене није покретала толико тежња за равноправношћу и еманципацијом, колико су их покретали њихови револуционарни и родољубиви мотиви. У изјавама које су давале пред полицијским органима оне истичу да је њихов циљ био да се, у првом реду, боре за ослобођење земље, потом за испуњење револуционарних циљева, а на самом крају за побољшање личног и општег положаја жене у друштву, као и за еманципацију.⁹⁵

⁹⁰ Žarko Jovanović, „Žene Srbije u ratu 1941-1945“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998, str. 331.

⁹¹ Љ. Шкодрић, *нав.дело*, стр. 326.

⁹² АЈ, 141- 10 - 433.

⁹³ I. Pantelić, *нав.дело*, стр. 47.

⁹⁴ B. N. Wiesinger, *нав.дело*, стр. 210.

⁹⁵ Н. Девић, *нав.дело*, стр. 796.

Иако је на подручју Србије преовладавало сеоско становништво, међу учесницама Народноослободилачког покрета било је подједнако жена са села (459) и оних из градских средина (474).⁹⁶ Највећи учинак био је међу ученицама, студенткињама, интелектуалкама (337). Међу овим учесницама, које су наведене, већина њих је имала високо образовање, што је Комунистичка партија искоришћавала у пропагандне сврхе, а касније и за просвећивање и подучавање неписмених жена. Ако узмемо у обзир старосну структуру учесница, углавном су то младе жене, које су највећим делом рођене у периоду између 1916. и 1925. године и које су током рата биле у двадесетим годинама.⁹⁷

Љубинка Шкодрић је у својој докторској дисертацији извела табелу старосне структуре чланица НОП-а:⁹⁸

Рођене	Пре 1901.	1901-1910.	1911-1915.	1916-1920.	1921-1925.	1926-1930.	Нема података
Централна Србија(760)	42	64	98	133	209	24	190
Војводина (65)	1	5	13	19	21	/	6
Косово и Метохија (142)	9	2	4	17	42	16	32
Укупно:	52	71	115	169	272	40	228
967	5.4%	7.3%	11.9%	17.5%	30.2%	4.1%	23.6%

Ако имамо у виду активности које су жене обављале, оне су још пре почетка оружаног устанка самоиницијативно обављале разне послове. Тако су на пример, прикупљале и сакривале оружје које је остало у магацинима југословенске војске, сакупљале су храну и одећу и дотурале је ратним заробљеницима које су окупатори

⁹⁶ Љ. Шкодрић, *нав.дело*, стр. 328.

⁹⁷ *Исто*, стр. 328.

⁹⁸ *Исто*, стр. 326.

спроводили у концентрационе логоре. Најпре су се повезале и почеле заједничко организовано деловање чланице КПЈ, СКОЈ-а и активисткиње предратног женског, студентског и омладинског покрета. Оне су у градовима организовале илегалне курсеве за болничарке, а окупљале су и жене у читалачке и васпитне групе, где се говорило о циљевима антифашистичке борбе.⁹⁹ Међу партијским и скојевским активистима, који су у градовима изводили диверзије и саботаже против немачке силе, било је доста жена радница, студенткиња, ученица и домаћица.¹⁰⁰ Оне су учествовале у дељењу летака, писању парола на јавним местима, паљењу окупаторске штампе, на ослобођењу ухапшених припадника Народнооолободилачког покрета.¹⁰¹ На ове акције окупатор и Специјална полиција су одговарали још већим терором, прогонима, мучењима и стрељањем затвореница. Такав је пример једне књиговезачке раднице, Амалије Потхрашке, која је ухваћена са гомилом илегалног материјала, након чега је умрла од страшних батина на саслушању у Специјалној полицији, не одавши никога.¹⁰² Да би спречили отпор и предстојеће комунистичке акције, ухапшено је неколико десетина активисткиња, које су уједно биле и прве жртве, затворенице логора на Бањици у који су депортоване седином јула. То су биле Митра Митровић, прва председница Омладинске секције *Женског покрета*, затим Слободанка Боба Ђорђевић, Јелена Матић, итд..¹⁰³ Занимљива је прича Митре Митровић, која је у свом дневнику *Ратно путовање* забележила да је сумирањем болести била пребачена из бањичког логора у болницу у Видинској улици из које је захваљујући помоћи ратних другова успела побећи, не одавши никакве информације непријатељима.¹⁰⁴

У лето 1941. и у Србији, као и другим крајевима, почело је формирање партизанске санитетске службе. Тежак положај болничарки био је узрокован њиховим ниже рангираним положајем у односу на борце. Рад у санитету често је захтевао велике напоре, од сталних покрета, превијања болесника, њихове евакуације, недовољне количине хране и недовољно санитетског материјала. Обавезе болничарки које су радиле у болницама, подразумевале су и помагање при операцијама, неговање пацијената и бригу о хигијени,

⁹⁹ N. Božinović, *nav.delo*, str. 135.

¹⁰⁰ Ž. Jovanović, *nav.delo*, str. 336.

¹⁰¹ N. Božinović, *nav.delo*, str. 136.

¹⁰² Ž. Jovanović, *nav.delo*, str. 337.

¹⁰³ N. Božinović, *nav. delo*, str. 138.

¹⁰⁴ Mitra Mitrović, *Ratno putovanje*, Beograd 1953, str. 84.

како би се превентивно сузбила зараза. Пред њима је била и страшна одлука да ли да оставе рањенике на милост и немилост непријатељу, јер је њихова евакуација била тешка и одузимала је доста времена. У окупираној Југославији, често се дешавало да партизанске снаге услед прогона непријатеља нису у могућности да са собом носе и рањенике, већ су они сакривани по пећинама, изложени глади и жеђи док неко од њихових сабораца не дође по њих. У великом броју случајева, дешавало се да непријатељска војска пронађе њихова склоништа, што се на крају завршавало кобно. Поред медицинских послова, лекарке су обављале и административне функције и организовале курсеве, како би обучиле нове медицинске кадрове за рад.

На почетку устанка, у руководећим телима постојало је колебање по питању пријема жена у војне јединице. О томе сведочи писмо Покрајинског комитета КПЈ за Србију из шабачког округа – на питање да ли се и жене могу примати у одреде као борци, ПК одговара да оне „могу одлично користити одредима, не само на другом послу, него ако треба и са пушком у руци“.¹⁰⁵ Колебања су начелно отклоњена одлуком руководства да се и жене примају у одреде, а о томе сведочи писмо Јосипа Броза Тита, које је упућено Едварду Кардељу и Ивану Рибару, у коме он каже: „Пошто све више има захтева од жена да иду у одреде, ми смо решили да се оне примају у одреде, не само као болничарке, већ и као борци. Била би права срамота за нас да онемогућимо женама да се и оне с пушком у руци боре за народно ослобођење.“¹⁰⁶ Иако је ова одлука била у складу са идеологијом КПЈ по питању родне равноправности, она је ипак наилазила на неодобравање како у самом покрету отпора, тако и у јавности, за шта је главни разлог било традиционално повезивање оружја и рата са „мушкошћу“. Међутим, једна одлука руководства није била довољна да преко ноћи укине традиционални менталитет заступљен у народу. Проблем приликом војног ангажовања, био је и тај што регруткиње нису имале никакво војно искуство. Како би се то решило, у НОВ-у су одржавани посебни курсеви на којима су неискусни партизани и партизанке обучавани за руковање оружјем, борбеном техником и упознавани су са идеологијом комунистичког руководства.¹⁰⁷

¹⁰⁵ N. Božinović, *nav.delo*, str. 141.

¹⁰⁶ Титово писмо Едварду Кардељу и Ивану Рибару од 23. феб 1942, Јосип Броз Тито, *Сабрана дјела*, том IX, Београд 1982, стр. 32.

¹⁰⁷ B. N. Wiesinger, *nav.delo*, str. 214.

Главни преокрет по питању пријема жена у одреде догодио се марта 1942. године, када је Совјетски Савез отпочео кампању за мобилизацију жена у Црвену армију.¹⁰⁸ Након промене совјетског става по питању жена, долази до промене и у КПЈ, када је дато коначно одобрење за учешће жена у Народноослободилачкој борби. Такође, ова промена става према питању учешћа жена у одредима, може се тумачити и кризом у људству, јер је војска била разорена након слома и приликом повлачења је имала велики број жртава.

Симбол партизанског отпора и непобедивости била је Божидарка Дамњановић – Кика, којој су се сви дивили, а истовремено од њене снаге и зазирали. Кика је од фебруара 1942. била чланица Среског комитета за Космај, а када је у мају 1943. формиран Космајски одред, она је имала функцију заменице политичког комесара.¹⁰⁹ Кад мало размислимо, можда је та њихова суровост у борби проистицала из жеље да се докажу пред друговима из Партије, како би они почели да их поштују и третирају као себи равноправне. Партизанке су често у јавности, као и у непријатељским таборима биле карактерисане као сурове и бруталне жене, без самилости према непријатељу. Њихов углед је каљан разним погрдним именима, говорили су за њих да су неморалне, блуднице и да такве као оне, због своје слободне љубави у одредима, уништавају српску патријархалну породицу.

Упркос свим наведеним чињеницама, партизански покрет у Југославији придобио је у ратном периоду, у поређењу са другим покретима отпора, убедљиво највише жена у свој табор. До такве политичке победе није дошло само зато што је партизански покрет нудио женама најбољу перспективу, јер је наступао са становишта борбе за њихову пуну еманципацију, већ зато што ривалски покрети отпора жене нису стављали у фокус свог политичког деловања, него су се према њима односили на чисто патријархални начин, сматрајући да борба и оружје нису за њих, већ улога домаћице и мајке.

¹⁰⁸ Љ. Шкодрић, *нав.дело*, стр. 325.

¹⁰⁹ *Исто*, стр. 347.

ИНСТИТУЦИОНАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЖЕНА ПОД ОКРИЉЕМ КПЈ

У уводном делу ове целине, акценат ће бити на биографијама најистакнутијих комунисткиња. Циљ нам је да се упознамо са њиховим животом, као и са радом у склопу КПЈ како бисмо што боље разумели њихово деловање у раду организације Антифашистичког фронта жена. Ове жене, о којима ћемо говорити, истакле су се својом храброшћу и смелошћу, биле су подвргнуте најстрашнијим тортурама од стране окупатора и колаборационистичких партија, оне су мучене, затваране у логоре и затворе, све су биле на ивици смрти, али су преживеле. Уз помоћ партијских другова или сопственим заслугама, свака од њих је након неког времена проведеног у затвору, успела да изађе на слободу. Ниједна од ових жена није издала своју Партију, док је Партија са друге стране, уважавајући њихове доприносе и жртве, за њих обезбеђивала главне функције и позиције.

Спасенија - Цана Бабовић рођена је 25. марта 1907. године у Лазаревцу, у породици сиромашног занатлије Васа Ћуковића, који се доселио из Санцака.¹¹⁰ У родном месту је завршила основну школу и три разреда женске занатско-индустријске школе, коју је напустила да би почела зарађивати за свакодневни живот. Још у раној младости повезује се са радничким покретом у Лазаревцу у оквиру класних независних радничких синдиката. Преласком у Београд, године 1926. запошљава се у текстилној индустрији – ради у синдикату текстилних радника и у Културно-уметничком друштву „Абрашевић“.¹¹¹

¹¹⁰ *Žene Srbije u NOB*, str. 13.

¹¹¹ *Isto*.

У СКОЈ је примљена 1927. године и тада постаје члан Месног комитета СКОЈ-а за Београд и покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију.¹¹² После завођена Шестојануарске диктатуре 1929. године, наставља са револуционарним радом у тешким условима због учесталих хапшења комуниста. Године 1930. била је ухапшена заједно са својим мужем. На судском процесу њен муж је био осуђен на вишегодишњу робију, а Цана је због недостатка доказа, као и због тога што се налазила пред порођајем, ослобођена оптужбе. Под илегалним именом – Мара, постаје члан Месног комитета Партије за Београд и ради на обнављању партијских организација. Године 1934. упућена је на партијски курс при Међународној Лењинској школи у Москви, где је боравила шест месеци. Из СССР-а се вратила у јесен 1935. године.¹¹³

Године 1937. у договору са Обласним комитетом отишла је у Сарајево на рад, где је ухапшена после месец дана, под илегалним именом Злата Досковић. Спасенија Бабовић је мучена у сарајевском затвору, а након тога је спроведена у војни затвор у Крагујевцу, где је подвргнута тешким тортурама. После изласка са робије, средином 1939. поново је на револуционарном раду, али је већ наредне године ухапшена и док је била у затвору, на Петој покрајинској конференцији за Србију, изабрана је у Покрајински комитет и у Секретаријат ПК КПЈ за Србију.¹¹⁴

По избијању рата, Спасенија Бабовић је била најактивнија у подизању устанка, потом у организовању акција у Београду. Почетком 1942. године, постала је заменица политичког комесара Друге пролетерске бригаде у којој је остала шест месеци, да би потом, по одлуци ЦК КПЈ, прешла на рад са женама и почела с припремама Прве земаљске конференције АФЖ-а. Она је том приликом изабрана за секретара Извршног одбора АФЖ-а.¹¹⁵ По завршетку рата, била је министарка за рад у прве две владе, затим, министарка за народно здравље и социјалну политику. Такође, била је чланица Извршног већа Народне скупштине СР Србије.¹¹⁶ На Првом конгресу АФЖ-а, маја 1945. године, изабрана је за председницу Централног одбора АФЖ-а, као и председницу Главног одбора

¹¹² I. Pantelić, *nav. delo*, str. 136.

¹¹³ *Žene Srbije u NOB*, str. 13.

¹¹⁴ *Isto*.

¹¹⁵ I. Pantelić, *nav. delo*, str. 138.

¹¹⁶ *Isto*.

АФЖ Србије. Од 1974. била је чланица председништва СР Србије.¹¹⁷ Спасенија Бабовић је преминула 1977. године.

Митра Митровић је рођена 6. септембра 1912. године у Пожеги. Завршила је Филозофски факултет, одсек за словенску филологију и књижевност, на београдском Универзитету.¹¹⁸ Током студија приступила је студентском револуционарном покрету и 1931. године постала члан савеза Комунистичке омладине Југославије (СКОЈ), да би, потом, 1933. постала члан КПЈ. Припадала је женском покрету, чију је Омладинску секцију основала 1935. године, поставши њена председница. Заједно са групом жена,

Митра Митровић је 1936. основала часопис *Жена данас* и у њему објављивала текстове о питањима родне и политичке равноправности жена. По партијском задатку, послата је као инструктор у фабрику Владе Илића и радила на организовању штрајкова у овој и другим фабрикама.¹¹⁹

Митра Митровић била је ухапшена већ у јулу 1941. године и одведена у логор на Бањици. Одатле је пребачена у затворску болницу у Видинској улици, из које је успела да побегне захваљујући помоћи партијских другова. Након бег из затвора, пребацује се у мачвански партизански одред, а затим у ослобођено Ужице, где је радила у Агитпропу и постала члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију и члан Главног НОО Србије, у коме је радила на просветном питању.¹²⁰ Новембра, исте године, с главнином партизанских снага повукла се из Ужица у Санцак и све време је била на водећим партијским дужностима. Поред рада на листу *Жена данас*, радила је и у редакцији *Борбе*.

Таком 1942. била је активна у припремама и организовању Прве земаљске конференције АФЖ-а, на којој је изабрана за члана Извршног одбора.¹²¹ Након

¹¹⁷ *Žene Srbije u NOB*, str. 13.

¹¹⁸ *AJ*, 141-13-17.

¹¹⁹ *Žene Srbije u NOB*, str.56.

¹²⁰ *Isto*.

¹²¹ I. Pantelić, *nav.del*, str. 132.

ослобођења, постала је народни посланик у првој влади НР Србије, а обављала је и дужност министра просвете у првој влади НР.¹²²

Била је удата за Милована Ђиласа, једног од водећих југословенских комуниста, од кога се развела 1949. године. Током сукоба Милована Ђиласа са СКЈ, стала је на страну бившег супруга, након чега је била искључена из Партије 1956. године.¹²³ После овог догађаја, повукла се из политичког живота и наставила да живи у Београду са ћерком Вукицом. Године 1962. објавила је књигу *Ратно путовање* у којој је описала своја сећања на догађаје из Другог светског рата. Митра Митровић је преминула 2001. године.

Ката Пејновић, девојачко Богић, рођена је 23. марта 1899. године у Смиљану код Госпића. Била је пореклом из јако сиромашне породице. Завршила је четири разреда основне школе, након чега је почела да ради као надничар код имућнијих сељака, а бавила се и шивењем. Са двадесет година се удала за Јована Пејновића, сељака, који је био исто из Смиљана. Поред свакодневног посла налазила је времена и да чита. Од 1936. године почиње да прати напредну штампу, прихвата политику КПЈ и чита комунистичко штиво.

Године 1938. примљена је у Комунистичку партију. Била је члан организација „Сељачко коло“ и „Сељачка слога“ где је по директиви Партије радила на описмењавању околних сељана. На првој окружној конференцији КП Хрватске за Лику, године 1940. изабрана је за члана ОК КПХ за Лику.¹²⁴

Након окупације Краљевине Југославије, Ката је радила на припремама за оружани устанак. Обилазила је села, мобилисала народ и прикупљала оружје за устанак. У јулу месецу 1941. године, усташе су јој убиле мужа и три сина, након чега је остала упамћена као жена са црном марамом, коју није скинула до краја живота. Радила је на формирању организације Антифашистичког фронта жена у Лици. Била је председница ИО АФЖ-а за

¹²² М. Станишић, *нав.дело*, стр. 178.

¹²³ I. Pantelić, *нав.дело*, стр. 133.

¹²⁴ Marija Šoljan Bakari, *Kata Pejnović. Monografija*, Zagreb 1977, стр. 82.

Лику и на том месту је остала до 1942. године. На Првом заседању АВНОЈ-а у Бихаћу, новембра 1942. године изабрана је за већника АВНОЈ-а. На Првој конференцији АФЖ за Југославију, била је изабрана за председницу ове женске организације. Затим, на Првој конференцији АФЖ Хрватске, јуна 1943. године, била је изабрана за члана Извршног одбора Главног одбора АФЖ Хрватске.¹²⁵

Након ослобођења, дошла је у Загреб, где је радила у ГО АФЖ-а као потпредседник и у комисији АФЖ при ЦК КПХ. Ката Пејновић је бирана за народног посланика скупштине народа и за члана окружног НО-а за Лику, затим у председништво ЈНФ за Хрватску, а била је и члан председништва ЦО АФЖ Југославије.¹²⁶

Умрла је 10. новембра 1966. године у Загребу. Носилац је Партизанске споменице 1941. и других југословенских одликовања, међу којима су Орден братства и јединства са златним венцем и Орден за храброст. Постхумно је проглашена за народног хероја Југославије.

Вида Томшич, рођена је у Љубљани 26. јуна 1913. године, где је завршила Правни факултет. У току студија се придружила „напредном студентском покрету“ и учествовала је у многим штрајковима. У КПЈ је примљена 1934. године. Међу женама је промовисала Црвену помоћ, па је у новембру 1934. ухапшена и осуђена на девет месеци затвора.¹²⁷ На Петој земљској конференцији КПЈ, октобра 1940. одржала је говор о раду Партије међу женама и том приликом су она и Спасенија Бабовић изабране за чланове ЦК КПЈ.¹²⁸ Од

почетка рата била је ангажована у илегалу на учвршћењу КП у Словенији. Почетком 1941. године учествује у оснивању партијског листа *Наша жена*. У августу исте године је родила сина, а Италијани су је 10. децембра ухапсили заједно са супругом Тонетом. У

¹²⁵ М. Š. Bakari, *nav.delo*, str. 83.

¹²⁶ *Isto*.

¹²⁷ I. Pantelić, *nav.delo*, str. 134.

¹²⁸ *Žene Srbije u NOV*, str. 17.

затвору је била мучена да би признала илегални рад, али она није ништа признала, чак ни своје право име. Након тога, италијански војни суд је осудио на 25 година затвора из ког је успела да побегне након капитулације Италије, док је њен супруг стрељан.¹²⁹

После ослобођења Југославије, Вида Томшич је вршила бројне функције, међу којима је била министарка за социјалну политику владе НР Словеније, председница Контролне комисије НР Словеније и чланица Извршног већа Словеније.¹³⁰ У послератним годинама, на месту председнице АФЖ Југославије, заменила је Кату Пејновић, одлуком Другог конгреса АФЖ 1948. године. Од 1978. се запослила на Правном факултету у Љубљани као редовна професорка за породично право.

Вида Томшич је преминула 1998. године. Орденом народног хероја Југославије одликована је 27. новембра 1953. године.

Боса Цветић је рођена 1. фебруара 1921. године у Гучи код Чачка. Гимназију је завршила у Крушевцу, где се укључила у напредни омладински покрет. Студирала је на Филозофском факултету у Београду и учествовала у свим акцијама студентског револуционарног покрета. Дипломирала је у фебруару 1935. године, а након тога је примљена у Партију. Била је ангажована на разним партијским задацима, путовала као курир у Беч, преносила пошту и разни материјал. Ухапшена је новембра 1935. приликом откривања штампарије, а у августу 1936. изведена пред Суд за заштиту државе и осуђена на шест месеци затвора. Неколико пута је била хапшена, а последњи пут у децембру 1939. године. Радилa је у Омладисној секцији *Женског покрета*, на часопису *Жена данас*, коју су по директиви Партије основале комунисткиње 1936. године.

¹²⁹ I. Pantelić, *nav.delo*, str. 135.

¹³⁰ *Isto*.

После окупације Југославије, дошла је у Ужице и као прва жена ступила је у Пожешку чету ужичког партизанског одреда. Након преласка у Босну, ступила је у Другу пролетерску бригаду и ту је радила као болничарка.

Учествовала је на оснивачком конгресу КП Србије, маја 1945. и од тада је члан ЦК КПЈ Србије. Из рата је изашла као потпуковник ЈНА. Боса Цветић је била председница Главног одбора АФЖ Србије. У два наврата 1945. и 1950. бирана је народну посланицу Уставотворне скупштине.¹³¹ Такође, била је носилац Споменице 1941. године, а поред ње имала је још ратних одликовања. Умрла је 11. јануара 1975. као члан Савета федерације.

Мара Нацева је рођена 1920. године у Команову. Први пут се са левичарским идејама срела када је имала петнаест година, у фабрици у Куманову, у којој је радила као текстилна радница. Године 1936. примљена је у КПЈ и од тада је интензивно радила у СКОЈ-у. Прешла је у Ниш 1939. где се запослила у фабрици текстила. Због активности у синдикату, била је хапшена два пута. Била је делегаткиња КП Србије на Петој земаљској конференцији КПЈ, октобра 1940. године у Загребу.

На почетку рата постала је чланица ПК КПЈ за Македонију. Године 1942. Ухапсила ју је бугарска полиција, па је до средине 1943. била у логору у Бугарској. По изласку из логора прикључила се ЦК КП за Македонију. Била је делегаткиња на Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу. Такође, Мара Нацева била је и потпредседница ЦО АФЖ Југославије, затим савезна и републичка посланица, а након тога и секретарка Контролне комисије ЦК КПЈ.

Одликована је орденом народног хероја и партизанском споменицом 1941. године.¹³²

¹³¹ I. Pantelić, *nav. delo*, str. 140.

¹³² *Isto*, str. 147.

Ванда Новосел, рођена је 1915. године. Још као гимназијалка је почела да ради у радничком покрету. Члан КПЈ постала је 1940. године. Наредне године је прешла у илегалу, али је ухапшена од стране усташке полиције. Послата је у логор у Старој Градишки, одакле се спасила заменом. У НОР-у је учествовала до краја рата. На Првој земаљској конференцији жена у Босанском Петровцу (1942) изабрана је за секретара ЦО АФЖ Југославије.¹³³

Постојање организације Антифашистичког фронта жена представља резултат упорне борбе коју су жене Југославије водиле низ година против рата и фашизма. Још пре почетка Другог светског рата, постојала је феминистичка организација *Женски покрет* која се није претерано залагала за интересе народа, него је њен примарни циљ био да у оквиру грађанског система доведе до побољшања положаја жена на политичком и економском пољу. Насупрот њих, антифашисткиње су сматрале да се борба жена против рата и фашизма може најлакше водити, ако се жене окупе и повежу у једној женској организацији, тако да су убрзо отпочеле рад на мобилизацији свих жена Југославије које су биле против фашизма и рата. Међу осталим акцијама које су жене водиле за своју равноправност, најзаступљенија је била акција за право гласа, која се водила у читавој земљи, а коју су предводиле активисткиње и која је у то време (1939) имала изразити карактер борбе против рата и борбе против фашизма.¹³⁴

У данима када је на снази био споразум Цветковић-Мачек из Југославије су се извозили у Немачку и Италију сви, па и они најосновнији производи који су били неопходни за живот једног народа. Разни шпекуланти су дириговали ценама, што је довело до скупине која је онемогућавала човеку пристојан начин живота. По том питању скупине, под руководством антифашисткиња, огромне масе жена су устале против оних који њиховој деци отимају комад хлеба, а реакциони одговор владе био је тај што је она распустила Уједињене радничке синдикате, мислећи да ће тим потезом смањити огроман отпор радника, али то није дало резултате, само је довело до још већег незадовољства међу њима.¹³⁵ Непосредно по избијању рата, вођство грађанских феминистичких организација издало је борбу жена, јер су се неке од њих одрекле свог програма, тј. борбе

¹³³ М. Станишић, *нав. дело*, стр. 170.

¹³⁴ АЈ, 141- 10-398.

¹³⁵ АЈ, 141- 10-398.

против рата, тако да су остале пасивне и у борби која се водила за право гласа. Антифашисткиње које су се залагале за борбу против рата и фашизма, у то време су биле прогоњене, затваране, бацане у концентрационе логоре.¹³⁶

Комунистичка партија, која се програмски и декларативно залагала за борбу против фашизма и рата, пружила је велику помоћ женама у њиховој дугогодишњој борби за остварење равноправности и слободе. Тако су у првим редовима жена антфашисткиња стајале истакнуте комунисткиње.

У време крвавих догађаја у Шпанији 1936. године, када су жене организационо почеле да воде борбу против рата и фашизма, појављује се у Београду лист младих антифашисткиња *Жена данас*. Тај лист је одиграо огромну улогу у окупљању и организовању жена. Он је показивао женама Југославије шта фашизам доноси женама, подизао је њихову политичку свест, продубљивао мржњу протов фашизма и пружао им снагу у њиховој борби за равноправност. Због свог антифашистичког става *Жена данас* је била забрањена од стране тадашње власти.¹³⁷ Из овога видимо да АФЖ није настао у Народноослободилачкој борби, него су се жене Југославије још пре рата бориле и том својом борбом створиле темеље за изградњу своје женске организације.

Када је КПЈ позвала народ на устанак, жене су се одазвале и на самом почетку формирања партизанских одреда, ангажовале се при санитетима и као болничарке. Оне жене које су остале код своје куће, помагале су војску тако што су шиле одећу за партизане, плеле чарапе, сакупљале санитетски материјал, служиле као курири и вршиле обавештајну службу.¹³⁸ У периоду Народноослободилачке борбе, за жене Југославије је наступило ново раздобље. Још пре икаквог писаног закона у току рата, жене су постале једнаке са мушкарцима. Оне су на ослобођеној територији имале право гласа, бирале су Народноослободилачке одборе, прве органе народне власти које је народ сам, својом борбом створио, а народ је жене бирао за чланове тих одбора.¹³⁹ Поставља се питање – чему је био потребан Антифашистички фронт жена, када су жене, још у току борбе постале равноправне са мушкарцима? Већ сам назив покрета казује да он није настао као покрет који се бави искључиво питањем жена, већ као покрет који је настао да би

¹³⁶ АЈ, 141-10-399.

¹³⁷ АЈ, 141-10-399.

¹³⁸ АЈ, 141-10-400.

¹³⁹ АЈ, 141-10-401.

мобилисао и окупио жене да у што већем броју учествују у борби читавог народа против окупатора.¹⁴⁰ Када је окупатор поробио Југославију и када су се почели стварати први партизански одреди, жене су почеле стварати своје одборе, да би преко њих лакше пружале помоћ партизанима. Тако су спонтано у свим деловима Југославије, почели ницати одбори АФЖ-а.¹⁴¹

Када узмемо у обзир чињеницу да су стари режими Југославије жену држали у потчињеном положају, да је она у огромној већини била неписмена, да никад пре рата није учествовала у јавном, политичком и друштвеном животу, онда је разумљиво да није било тако једноставно укључити жене у општи ослободилачки покрет народа. Одбори АФЖ-а, које су жене стварале, олакшали су другим женама приступ Народноослободилачком покрету, јер су оне преко њега постепено биле укључиване у политички живот и рад.

Већ на самом почетку рата, КПЈ постаје свесна да са одласком мушкараца на фронт остаје празнина у позадини и ту празнину морају попунити жене, па Партија стога започиње организовање састанака на којима се окупља велики број жена. Прва таква конференција одржана је још у августу 1941. године у Дрвару, на којој је донета резолуција жена за помоћ партизанским одредима.¹⁴² Сличне конференције биле су организоване на свим ослобођеним територијама на којима су оснивани одбори и њихов циљ је био да обезбеде храну, одећу и обућу Народноослободилачкој војсци. Већ крајем 1941. године сеоски, месни, обласни одбори и активни жене, почињу да се именују као Антифашистички фронт жена (АФЖ), да би од 1942. почели да се организују и делују на широј територији. Првим писаним прописима о Народноослободилачким одборима, ЦК КПЈ и Врховни штаб НОВ-а дефинисали су права жена.¹⁴³ Званично од фебруара 1942. на основу Фочанских прописа¹⁴⁴, жене су могле бити биране у прве НОО. Крајем 1942. године, центар антифашистичког женског покрета био је најраспрострањенији на ослобођеној територији у Лици, Кордуну и Босанској Крајини.

¹⁴⁰ АЈ, 141-10-401.

¹⁴¹ АЈ, 141-10-401.

¹⁴² Љ. Шкодрић, *нав. дело*, стр. 387.

¹⁴³ *Исто*, стр. 399.

¹⁴⁴ Фочански прописи су прописи о задацима и устројству НОО, донети у фебруару 1942. године у Фочи (БиХ). Чине их два документа: Задаци и устројство Народноослободилачких одбора и Објашњења и упутства за рад НОО у ослобођеним крајевима. У овим документима је наглашено да жене у изборима за НОО имају активно и пасивно бирачко право, Neda Božinović, *нав. дело*, стр. 140.

„Уочи 6. децембра 1942. године, улице малог градића, Босанског Петровца, белеле су се од снега. Антифашисткиње Босанског Петровца припремале су се за велики догађај – Прву земаљску конференцију Антифашистичког фронта жена Југославије. Једне су се припремале и украшавале свој дом, да би му дале што свечанији изглед, друге су припремале коначишта и прихватилишта за стотине делегаткиња из других места. Ове су стизале често промрзле, пробијајући се преко снежних врхова, непријатељских заседа, а многе и из окупираних градова“ – Овакав опис очекивања и доласка делегаткиња дала је Спасенија Бабовић, једна од сазивача конференције и члан ЦК КПЈ.¹⁴⁵

Прва земаљска конференција АФЖ-а одржана је од 6. до 8. децембра 1942. године, на ослобођеној територији у Босанском Петровцу и на њој је учествовало 166 делегаткиња из разних крајева Југославије.¹⁴⁶ Према сећању Кате Пејновић: „Конференција је одржана у згради бившег Соколског дома – данас Дом културе – на коме стоји спомен плоча. Атмосфера је била срдачна и ведра, али и веома свечана. Зидови су били декорисани зеленилом, заставама и ћилимима између којих су се виделе слике жена како јуришају на непријатеља, завијају ране партизанима, грабе жито и кудељу испред непријатеља. Нарочито се истицала слика жене са пушком у руци.“¹⁴⁷ Ова слика жене са пушком у руци представљала је симбол учешћа жена у револуцији и њихове борбе против непријатеља.

Међутим, на конференцији нису присуствовале представнице Македоније, Словеније и Србије. Као делегаткињу за конференцију АФЖ-а, ПК КПЈ за Србију именовано је Савку Јаворину, која услед организационих тешкоћа није успела да стигне у Босански Петровац.¹⁴⁸

Резолуцијом Прве конференције АФЖ-а истакнут је значај борбеног јединства свих југословенских жена, а циљеви изградње Антифашистичког фронта жена су се односили на организационо повезивање најширих маса жена, учвршћивање јединства међу њима, затим на организовање систематске помоћи Народноослободилачкој војци, на развијању политичке свести међу женама, као и на активирању жена у изградњи народне власти.¹⁴⁹ Иако су биле организаторке конференције и поднеле своје реферате на њој, Митра

¹⁴⁵ М. Ш. Вакари, *нав.дело*, стр. 43.

¹⁴⁶ *Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija (1941-1945)*, knj. IX, Beograd 1988, стр. 87.

¹⁴⁷ М. Ш. Вакари, *нав.дело*, стр. 45.

¹⁴⁸ Љ. Шкодрић, *нав.дело*, стр. 387.

¹⁴⁹ АЈ, 141-10-402.

Митровић и Спасенија Бабовић нису добиле водеће функције, али су ипак ушле у састав Централног одбора.

Прва земаљска конференција имала је следећи дневни ред:

- Реферат о политичкој ситуацији у вези са АФЖ-ом;
- Организационо питање АФЖ-а;
- Извештај делегата по покрајинама, областима и евентуално окрузима;
- Бирање одбора АФЖ-а.¹⁵⁰

Конференцију је отворила Митра Митровић, делегаткиња из Београда, која је у свом излагању укратко истакла значај скупа: прво, као манифестације политичког јединства југословенских жена и њихове спремности да се ставе у службу Народноослободилачког покрета, и друго, као великог корака ка организационом учвршћивању антифашистичке женске организације.¹⁵¹

На Првој конференцији антифашисткиња Југославије, Јосип Броз Тито се обратио женама као стубу позадине и као борцима које су по свом хероизму биле у првим редовима. Најпре је делегаткињама упутио поздраве од стране Врховног штаба, команданата и политичких комесара НОВ, као и поздраве од стране бораца, изражавајући задовољство што може да присуствује скупштини жена, које су у борби поднеле велике жртве.¹⁵²

Истичући вишеструки значај ове конференције, Јосип Броз је рекао: „Жене Југославије показале су свој хероизам још у оно време када се тек зачињао антифашистички покрет жена 1936. године, тежећи да буду у првим редовима борбе за угњетаване и изабљаване народе Југославије. Жене се данас боре раме уз раме са мушкарцима за слободу народа Југославије, против зверских окупаторских освајача и против њихових домаћих слуга. Оне се боре за слободу и независност свог народа, оне се боре против фашистичког система, система средњовековног ропства, какав постоји у

¹⁵⁰ Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 32.

¹⁵¹ *Исто*.

¹⁵² „Govor Josipa Broza Tita na Prvoj zemaljskoj konferenciji Antifašističkog fronta žena Jugoslavije održanoj 6. decembra 1942. godine“, *Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR I revolucija (1941-1945)*, стр. 50.

Немачкој. Оне се боре за независност својих народа, а то је саставни део велике борбе за њихову равноправност, коју су нашим женама у границама Југославије оспоравали, не дајући им ни право гласа, ни право одлучивања по питањима друштвеног живота.“¹⁵³

Јосип Броз Тито је указао и на тешке задатке који се налазе пред Народноослободилачком борбом, као и пред АФЖ-ом, он каже: „Ви жене треба не само да се бринете о својим задацима према фронту, него и о позадини, да будним оком пратите да се не угњезди непријатељ, који је угрожен заједничким интересима свих слободољубивих снага Југославије. Нашим борцима треба одела, треба чарапа – зима је, треба рукавица, хране,.. то највише зависи од вас, ви сте десна рука Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије.“¹⁵⁴ Изражавајући задовољство због постигнутих резултата у раду са женама на ослобођеној територији, Јосип Броз истиче и важност рада са женама које се налазе под влашћу окупатора. На крају свог излагања, он каже: „Ја мислим, другарице, да АФЖ представља такву организацију, такву снагу са којом ћемо заиста смело моћи да идемо у сусрет свим тешкоћама које стоје пред нама.“¹⁵⁵

После његовог говора, конференцију је у име ЦК КПЈ поздравила и Спасенија Цана Бабовић, одајући признање херојском држању жена у борби. Она је тада рекла: „У нашу Партију, ушле су за ових осамнаест месеци многе жене које су се показале као достојни и доследни борци против фашизма, како на фронту, тако и у позадини.“¹⁵⁶ Затим, женама су се обратили и Сима Марковић, у име Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и Михаило Швабић у име ЦК СКОЈ-а, који су истакли огромне успехе и напоре жена у организовању позадине и помоћи коју су оне пружиле војсци. На самом крају, реч је узела и сељанка Мика Пећанац из Дрвара, која је позвала жене да још већом бригом за војску оправдају толика признања.¹⁵⁷ Своје излагање завршила је следећим речима: „Ја сам жељна истине и правде, а колико сам видела истину и правду, она је сва у комуниста!“¹⁵⁸

Сутрадан, 7. децембра, на првој радној седници конференције, Митра Митровић је поднела свој реферат *О антифашистичком покрету жена у оквиру НОБ.* Она у свом

¹⁵³ *Dokumenti centralnih organa...*, IX, str. 50.

¹⁵⁴ *Isto*, str. 52.

¹⁵⁵ *Isto*, str. 53.

¹⁵⁶ АЈ, 141-10-398.

¹⁵⁷ „Рад Прве земаљске конференције АФЖ“, *Жена данас*, бр. 31, јануар 1943.

¹⁵⁸ Владимир Дедијер, *Дневник: од 28. новембра 1942. до 10. новембра 1943*, књ. II, Београд 1970, стр. 20.

реферату није говорила о организацији АФЖ-а, него о важности учешћа жена у Народноослободилачкој борби. Митра Митровић истиче да су жене Југославије стале на страну савезника, да су стале уз Совјетски Савез и да се раме уз раме боре против фашизма. Она у свом реферату каже: „Оно што је активирало њихову дубоку мржњу против рата и њихову високу националну свест јесте активни рад и утицај Комунистичке партије, која их је годинама припремала и водила у борбу против фашизма, те најзад, у борбу за националну независност.“¹⁵⁹ Она даље додаје: „ми смо у току ове борбе добиле равноправност. На ослобођеној територији жене су у Народноослободилачким одборима, у АВНОЈ-у, оне су свуда једнаке својим друговима, у свим гранама живота који се почиње развијати на нашој ослобођеној територији.“¹⁶⁰ Отворено је говорила о националном јединству, о издајству усташа и четника, о империјализму и улози Совјетског Савеза у рату, поред тога и о будућим задацима југословенских жена.

Поред реферата који је поднела Митра Митровић, извештаје о раду организација АФЖ-а поднеле су и делегаткиње из осталих крајева. Тако је Ката Пејновић, сељанка из Лике, чланица АВНОЈ-а и председница АФЖ-а за Лику, изнела значајне успехе о раду које је организација до тада постигла. О томе сведочи чињеница да је у организацијама АФЖ у Лици окупљено око 15.000 жена учлањених у 297 месних, 17 општинских и 7 среских одбора са 2277 одборница. Као свој гавни задатак, ове жене су поставиле борбу против раздора и мржње између српског и хрватског народа.¹⁶¹ Затим, председница АФЖ за Кордун, Драгица Каран, говорила је о чврстоћи морала око 8.000 жена обухваћених организацијом АФЖ на ослобођеној и неослобођеној територији Кордуна.¹⁶² Ове жене допремале су храну партизанима, пробијајући се кроз непријатељске блокаде, а уједно су организовале и политичке курсеве за активисткиње. Као представник Баније, иступила је Ката Опачић, која је истакла да је у рад АФЖ Баније до тада било укључено око 10.000 жена.¹⁶³ О величини помоћи коју су жене Босанске Крајине пружале рањенима, као и њиховом раду на збрињавању избеглица и бриге о ратној сирочади, говорила је Даница Медан. Она је истакла да се босанске жене залажу за искорењивање верске и националне

¹⁵⁹ Реферат Митре Митровић, „О Антифашистичком покрету жена у оквиру Народноослободилачке борбе“, 7. децембар 1942, *Војно-историјски институт, Архива народноослободилачког рата, 1/1-105*, стр. 2.

¹⁶⁰ *Исто*, стр. 4.

¹⁶¹ „Наша снага“, *Жена данас*, бр. 31, јануар 1943.

¹⁶² Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 35.

¹⁶³ *Исто*.

мржње између Хрвата, Срба и муслимана.¹⁶⁴ Излагањем ових делегаткиња, завршен је други радни дан конференције.

Последњи дан конференције, почео је рефератом Спасеније Цане Бабовић *О организационом питању АФЖ-а*. „Како видимо, наша организација АФЖ је извојевана упорном борбом жена Југославије и темељи се на проливеној крви коју су жене до сад дале у Народноослободилачкој борби.“ Спасенија Бабовић је покренула и питање улоге коју би организација требало да има у борби – „Наша организација мора бити масовна, она мора окупити све жене антифашисткиње око себе. Антифашистички фронт жена треба да оствари пуну и свестрану помоћ фронту. Жене треба да дају пуну помоћ у организацији позадине и да учествују активно у народној власти. Један од задатака Прве земаљске конференције јесте да поставимо чврсте темеље наше организације за читаву земљу“.¹⁶⁵ Она даље додаје: „Као прелазни облик за стварање организација може се узети формирање Иницијативних одбора од најактивнијих другарица. Ти иницијативни одбори не могу трајати унедоглед, него морају бити само полазна тачка у мобилизацији жена и стварању организација које ће се убрзо конституисати на челу са редовно изабраним месним, општинским, среским, окружним, обласним или покрајинским одборима, зависно од свог обима и територије коју обухвата“.¹⁶⁶ Као најважнији задатак Главног одбора, била је предвиђена координација рада организације АФЖ-а у целој земљи, а поред тога, он је требао да пружа помоћ и нижим организацијама.

Владимир Дедијер, који је присуствовао Првој земаљској конференцији, забележио је у свом дневнику следеће: „На диван начин су наше жене оствариле равноправност. Никаквих писаних закона нема, нико није жене питао имају ли права или не да бране своја огњишта, да хране и одевају своју војску. Оне су својом крвљу, знојем и самопрегалништвом постигле равноправност. Значајно је да је то оставрено у оним крајевима наше земље који су до рата били познати као најконзервативнији, где је положај жене био раван робу.“¹⁶⁷ Истог става била је и Митра Митровић, која је у свом *Ратном путовању* рекла: „Замало нисам заборавила равноправност жена. То је зато што већ сад изгледа једноставно. Равноправност је дошла као успут, стекла се, ту је, ми већ у њој

¹⁶⁴ *Жена данас*, бр. 31, јануар 1943.

¹⁶⁵ Referat Spasenije Babović, „O organizacionom pitanju AFŽ“, na Prvoj zemaljskoj konferenciji u Bosanskom Petrovcu, 8. decembra 1942, *Žene Srbije u NOB*, str. 105.

¹⁶⁶ *Isto*, str. 106.

¹⁶⁷ В. Дедијер, *нав. дело*, стр. 20.

живимо тако дуго. Брже него што се могло очекивати и усред земље окупиране од фашиста“.¹⁶⁸

Према речима Љубинке Шкодрић о организационој структури АФЖ-а, она је била територијлна и хијерархијска, од средњих до окружних и покрајинских одбора. Одбори који су постојали на ослобођеним територијама, често су услед непријатељског напада престајали са радом, па приликом ослобођења, били поново организовани.¹⁶⁹

Према вестима из „Борбе“, конференција је изабрала Главни одбор АФЖ за целу Југославију у који су ушле - сељанке: Ката Пејновић, председница АФЖ за Лику; Драгица Каран, председница АФЖ за Кордун; Ката Вујаклић из Баније; Нада Трбовић из Горског Котара; Даница Медан из Босанске Крајине; Мика Пећанац из Босанске Крајине. Раднице: Спасенија Цана Бабовић из Србије; Јудита Аларгић из Војводине; Нада Марковић из Београда; Маца Гржетић из Загреба; Рахида Шакић из Бихаћа. Домаћице: Зора Бркић из Мркоњић Града; Вахида Маглајлић из Бања Луке. Интелектуалке: Митра Митровић из Београда; Олга Ковачић из Загреба; Ванда Новосел из Загреба; Марија Новак из Далмације; Стана Томашевић из Цетиња; Ђина Врбица из Подгорице и Мира Морача из Босанске Крајине.¹⁷⁰

Непосредно после закључења рада Прве земаљске конференције, Главни одбор се састао на своју прву пленарну седницу на којој се и конституисао. У Извршни одбор Главног одбора АФЖ изабране су: Спасенија Бабовић, Ката Пејновић, Ванда Новосел, Митра Митровић и Мира Морача.¹⁷¹ За председницу АФЖ изабрана је Ката Пејновић, а за секретарицу Ванда Новосел.¹⁷² Такође, главни одбор је именовао Митру Митровић и Олгу Ковачић за уреднице листа *Жена данас*.

Након двадесет година од одржавања Прве земаљске конференције, окупиле су се њене преживеле учеснице. Том приликом Ката Пејновић је изјавила: „Избор за председницу за мене је био велико изненађење. То, да ми је Партија дала такво поверење, схватила сам као велику част али и као велику одговорност и обавезу. Без Партије саме жене активисткиње не би могле дати оно што су дале. Партија је мене уздигла на ту висину, а још пре за члана Окружног комитета КП за Лику. Партија је та која је водила

¹⁶⁸ М. Mitrović, *nav. delo*, стр. 150.

¹⁶⁹ Љ. Шкодрић, *нав. дело*, стр. 389.

¹⁷⁰ „Прва земаљска конференција Антифашистичког фронта жена“, *Борба*, 13. децембар 1942.

¹⁷¹ Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 38.

¹⁷² Љ. Шкодрић, *нав. дело*, стр. 388.

бригу пре рата, а поготову за време рата, да та натполовична већина народа – жене учествују у свенародној револуцији. Револуција не би била потпуна да у њој није било жена. Жене су се херојски бориле. Оне су у Партији виделе снагу која ће их повести, јер пре су биле људи другог реда. И путем народне власти, жене су се у револуцији уздигле на велику висину. Морам, ипак, рећи зашто сам се толико изненадила када ми је ЦК на челу са другом Титом дао то поверење, мада сам се томе и дивила. Сматрала сам да има ту способнијих жена и да би њима више та дужност припадала него мени. Много сам мислила о том огромном задатку и великој дужности. Наше активисткиње, па ни оне из Централног одбора, нису могле свуда стићи. Али и другови су ишли на терен и окупљали жене, одржавали састанке као и наше активистикње из окружних, обласних и градских одбора. У мени увек Босанска Крајина буди онај револуционарни дух, тако и сад, кад ме здравље најбоље не служи и где год би њоме пошла било би исто. Ту су се одиграли значајни историјски догађаји из наше револуције“.¹⁷³

Ускоро су одбори АФЖ-а постали стожери око којих су се окупљале жене свих политичких припадности, свих вера и народности. Братство и јединство народа Југославије, исковало се у заједничкој борби против окупаторских режима

Један од најважнијих облика рада АФЖ-а, постало је окупљање и помоћ жена на изградњи народне власти, на организацији позадине. Одбори АФЖ-а, помагали су народним властима да прибаве храну за војску. Организоване су радне бригаде жена које су обрађивале земљишта на ослобођеној територији, које су ноћу, под непријатељском ватром извлачиле жито за своју војску.¹⁷⁴ Такође, жене су показале и велику бригу за збрињавање ратне сирочади. Оне су за њих организовале домове на ослобођеној територији.¹⁷⁵

На неослобођеној територији, жене су својим радом спречавале мобилизацију радне снаге за окупатора, онемогућавале су снабдевање непријатеља житом, месом и другим производима. АФЖ је организовао бојкот окупаторских тржишта и велике демонстрације против глади које су заталасале хиљаде жена. Ту су и оне које су се истакле храброшћу приликом преноса хране, муниције, материјала за штампу, излажући се

¹⁷³ М. Š. Bakari, *nav.delo*, str. 49.

¹⁷⁴ АЈ, 141-10- 402.

¹⁷⁵ АЈ, 141-10-402.

опасности хапшења, те жене су кроз непријатељске обруче излазиле из градова да би понеле оно што је потребно њиховој војсци.¹⁷⁶

У ратним условима, велики значај је придаван и културно-просветном раду. Одбори АФЖ-а организовали су на свом терену аналфабетске курсеве који су обухватили велики број неписмених жена. Организовани су курсеви на којима су жене добијале основна знања. Оне су заједнички проучавале програм Народноослободилачког покрета, упознавале су се са задацима народне власти и Антифашистичког фронта жена. Ови курсеви су допринели значајном просвећивању жена, јер би се тако спремио нов кадар наоружаних знањем за нове задатке.¹⁷⁷ Едукацију коју је АФЖ спроводио међу женама, Лидија Склевицки дели на неколико нивоа. Основни ниво сачињавали су аналфабетски курсеви и опште образовање, који су се односили на стицање опште писмености. Затим следе политички курсеви, који имају задатак да упознају жене са циљевима НОБ, са значењем НОО-а и равноправности жена, али и њихово оспособљавање за даљи самостални рад. Такође, велики значај придаван је читању женске штампе, али и подстицању жена да пишу, у циљу стварања „новог“ активистичког идентитета.¹⁷⁸ Покретање нових женских листова, а нарочито листа *Жена данас*, гласила Централног одбора АФЖ-а, имало је у развоју организације велики значај.

Ката Пејновић је дала осврт и на улогу и успех АФЖ Југославије у време када је била председница: „Дужност сам прихватила готово непосредно пред Четврту непријатељску офанзиву. Због тога је све до лета 1943. године одгођено одржавање оснивачке конференције АФЖ Хрватске, а тако и у другим деловима земље. Посебна организација жена основана у Босанском Петровцу, била је најбољи, најефикаснији начин повезивања жена с Народноослободилачком борбом. Као резултат таквог начина рада видимо огромне успехе у мобилизацији жена за задатке НОБ-е. АФЖ развија најразноврсније облике политичког рада, организујући помоћ НОБ и стварајући ослонац народној власти. За време НОБ, решавањем основног питања народне власти, под руководством КПЈ, решено је и питање равноправног положаја жена. Сетимо се да су управо у тим годинама, у жеку борби, оснивани и Главни одбори организације на територијама будућих република, да су бирана руководства и изграђени даљи планови

¹⁷⁶ АЈ, 141-10-402.

¹⁷⁷ АЈ, 141-10-403.

¹⁷⁸ Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, Zagreb 1996, str. 30.

ширења и организационог учвршћивања АФЖ. Свему томе претходила је широка политичка активизација огромног броја жена у свим деловима Југославије, тамо где су ницали одбори АФЖ, од сеоских до котарских, окружних и обласних“.¹⁷⁹

АФЖ је одиграо огромну улогу у подизању политичке свести жена, у њиховом масовном окупљању у општи ослободилачки покрет народа, као што се види из овог излагања, он је створен да омогући женама веће и шире учешће у народној борби и покрету.

Крајем 1942. године долази и до оснивања АФЖ-а у Хрватској, који окупља око 250.000 жена и започиње са издавањем свог листа *Жена у Борби*.¹⁸⁰ Осим Хрватске, где је активност АФЖ била најраспрострањенија, припреме за оснивање женске организације вршене су и у Словенији у току 1942. године. Затим, у мају наредне године, одржана је и прва Окружна конференција АФЖ за Срем у Сремској Митровици, на тој конференцији је делегаткиња Србислава Ковачевић као слабост покрета у Срему истакла недовољан пријем жена у партизанске одреде.¹⁸¹ У току 1943. године дошло је до формирања Главних одбора АФЖ-а за Хрватску, Словенију, Црну Гору и Македонију. Што се Србије тиче, до формирања врховне женске организације дошло је тек по ослобођењу земље од окупаторског режима, тако да је АФЖ за Србију формиран тек у јуну 1945. године.¹⁸²

Значај ове конференције лежи у томе што је она организационо повезала све одборе који су до тада били створени, што је дала иницијативу за стварање организација у оним крајевима где је још увек није било, зато што је од тада изабрани Централни одбор АФЖ-а руководио општим покретом жена Југославије у циљу њиховог што већег учешћа у народној борби.

¹⁷⁹ М.Š. Bakari, *nav.delo*, str. 50.

¹⁸⁰ N. Božinović, *nav.delo*, str. 141.

¹⁸¹ Љ. Шкодрић, *нав.дело*, стр. 392.

¹⁸² *Исто*, стр. 393.

АНТИФАШИСТИЧКИ ФРОНТ ЖЕНА НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (1945-1953)

Југославија је из Другог светског рата изашла материјално разорена и са великим бројем људских жртава. Индустрија, привреда, саобраћај и трговина, били су до темеља уништени. Социјалистички пут коме је тежила нова југословенска држава, био је праћен потребама материјално-културне изградње земље и подизања њеног производног потенцијала. Након завршетка рата, низом закона и уредби, била је утемељена и равноправност жена у друштвено-политичком животу. Пошто је КПЈ подржала и помогла женама у борби за равноправност, она је очекивала од њих да јој се одуже ангажовањем на обнови земље, изградњи нових стамбених објеката и путева, својим радом допринесу реализацији Петогодишњег плана, као и учвршћивању темеља нове социјалистичке државе.

Стварање Народног фронта Југославије, августа 1945. године, као јединствене политичке организације која би објединила комунистичке и некомунистичке странке, имало је за циљ да додатно оснажи положај Партије. Тако су у оквир Народног фронта ушле и масовне организације попут Антифашистичког фронта жена и Уједињених савеза антифашистичке омладине. На овај начин Партија је успела да до 1948. године потисне остале политичке странке и учврсти свој монопол у земљи. Народни фронт је заправо био само продужена рука Партије, преко кога је она управљала целокупним политичким, економским, културним и друштвеним животом.

Након ослобођења Партија прилази АФЖ-у као саставном делу Народног фронта за рад међу женама, а не као самосталној женској организацији. Тако је АФЖ као део Народног фронта и био повезан са КПЈ преко руководећих кадрова организације.¹⁸³ У првим послератним данима, АФЖ се старао о социјалном збрињавању деце, активисткиње су радиле на описмењавању и просвећивању жена у заосталим крајевима, такође, радиле су и на разбијању верске затуцаности, патријархалних стега и примитивизма.¹⁸⁴

¹⁸³ В. Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd 1969, str. 97.

¹⁸⁴ В. Petranović, *nav.delu*, str. 99.

Први конгрес Антифашистичког фронта жена Југославије, одржан је од 16. до 18. јуна 1945. године у Београду.¹⁸⁵ На Конгресу је изабрано председништво Централног одбора АФЖ-а, у који су ушле: Спасенија Бабовић, Митра Митровић, Перса Продановић, Милица Дедијер, Разуменка Петровић, Јара Рибникар, Анка Берус, Ката Пејновић, Ванда Новосел, Вида Томшич, Мара Нацева, Олга Ковачевић.¹⁸⁶ Конгрес је отворила Спасенија Бабовић, која је поздравила све присутне и указала на значај Прве конференције АФЖ-а која је омогућила да политички оживе широки слојеви жена и подсетила присутне да су стекле равноправност, те да коначно могу учествовати у политичком и друштвеном животу земље равноправно са мушкарцима.

Након тога, женама се обратио и Јосип Броз Тито, који их је поздравио и пред њих поставио нове задатке везане за њихов даљи рад: „Наши најважнији задаци су учвршћење наше народне власти, васпитање деце, нашег младог нараштаја, наших будућих поколења; учвршћење братства и јединства; изградња наше земље.“¹⁸⁷ Ови задаци су постављени као примарни у даљем раду АФЖ-а, а након њих следе и други: „Рад на социјалном пољу, на збрињавању наше деце, на помоћи нашим инвалидима, друговима и другарицама који су изгубили своје здравље у борби.“¹⁸⁸ Од жена се захтевало да наставе борбу коју су водиле током народноослободилачког рата, само овај пут се она односила на обнову земље.

На Конгресу је за председницу изабрана Спасенија Бабовић, а за секретара Ванда Новосел.¹⁸⁹ Према закључку Бранка Петрановића, Комунистичка партија је након рата АФЖ користила за покретање разних социјално-хуманитарних и политичко-васпитних акција међу женама.¹⁹⁰ АФЖ је окупљајући жене свих слојева омогућавала Партији остварење свог друштвено-политичког програма.

На основу равноправности коју су жене стекле током Народноослободилачке борбе, оне су 11. новембра 1945. године по први пут присуствовале изборима за Уставотворну скупштину. На изборима за Уставотворну скупштину, жене су чиниле свега 4% укупног састава скупштине. Такође, у првој влади Југославије на министарској позицији није била ниједна жена. Ова ситуација је промењена током 1950. године, када је

¹⁸⁵ N. Božinović, *nav.delo*, str. 154.

¹⁸⁶ AJ, 141-1- 40.

¹⁸⁷ „Maršal Tito o novim zadacima žena“, AJ, 141-1-52.

¹⁸⁸ *Isto*.

¹⁸⁹ N. Božinović, *nav.delo*, str. 154.

¹⁹⁰ B. Petranović, *nav.delo*, str. 99.

у ранг министра именовано седам жена, истакнутих комунисткиња које су стекле поверење Партије у рату.¹⁹¹ Чињеница је да се радило о једним истим женама, које су увек верно следиле и извршавале наредбе руководства.

Основу правне равноправности жене у Србији и Југославији, утемељио је Устав ФНРЈ из 1946. године. У законодавном смислу жена је постала равноправни члан друштвене заједнице. Чланом 24 из главе 5 Устава, пише: „Жене су равноправне с мушкарцима у свим областима државног, привредног и друштвено-политичког живота“.¹⁹² Овај Устав је женама и мушкарцима давао једнака политичка права. У другој глави Устава, члан 7, записано је да: „све представничке органе државне власти бирају грађани на основу општег, једнаког и непосредног изборног права тајним гласањем“, док у глави 5 која се односи на права и дужности грађана, у члану 23 констатовано је да „сви грађани без разлике пола, народности, расе, вероисповести, ступња образовања и места становања, који су навршили 18 година старости, имају право да бирају и буду бирани у све органе државне власти“.¹⁹³

Важан део задатака АФЖ-а био је „политички и културно-просветни рад“. Овде је реч о активностима на образовању и политичком придобијању жена. Описмењавање су вршиле групе организоване око среских организација АФЖ-а, које су преузимале одговорност за описмењавање у суседним селима. Међутим, током целог раздобља рада ове организације, у руководству је владало уверење да процес просвећивања жена није дао довољно добре резултате, па је тако на Првом пленуму АФЖ-а (24-25. фебруара 1946.) закључено да је „неписменост још увек најозбиљнија препрека за сваки даљи рад међу женама“.¹⁹⁴ Такође, на пленуму је изражена бојазан од скретања у феминизам, јер су се у рад АФЖ укључиле жене из предратних, хуманитарних организација.

Године 1947. почиње да се спроводи Петогодишњи план, а главни задатак АФЖ-а био је да на курсевима објашњава женама шта тај план значи за њихов положај, да утиче на њих да се укључе у производњу, затим отварање дечјих установа за помоћ запосленој жени и укључивање сеоских жена у друштвено-политички живот.

¹⁹¹ I. Pantelić, *nav. delo*, str. 69-70.

¹⁹² Vera Gudac – Dodić, „Položaj žene u Srbiji (1945-2000)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Žene i deca*, IV, Beograd 2006, str 34.

¹⁹³ *Isto*.

¹⁹⁴ Ivana Pantelić, *nav. delo*, str. 59.

У периоду од 25. до 27. јануара 1948. године, одржан је Други конгрес АФЖ-а. Овај конгрес је од жена тражио ангажовање на привреди и извршењу Петогодишњег плана, затим је захтевао да се жене стручно оспособљавају за рад у индустрији и похађају курсеве, јер би се на тај начин ослободиле кућног рада. Да би се Петогодишњи план могао остварити, тражено је да се укључе и сеоске жене, па је као задатак активисткињама АФЖ-а постављено да међу њима пропагирају улазак у земљорадничке задруге. У циљу остварења плана, наглашавана је важност културно-просветног рада међу женама организовањем аналфабетских курсева, читалачких група, јер без елементарног образовања жена њихово учешће у производњи није могло дати очекиване резултате. На Конгресу је Спасенија Бабовић поднела реферат - *АФЖ у изградњи земље* и истакла вољу народа да остану уједињени у Народној fronti на челу са Јосипом Брозом Титом и КПЈ. Одлуке које су донете на Другом конгресу Народног фронта, обавезивале су АФЖ да изврши мобилизацију жена за рад у индустрији и привреди, ширење мреже дечјих обданишта и рад на васпитавању деце.

На другом конгресу АФЖ донет је Статут, према коме је „Антифашистички фронт жена демократска антифашистичка организација, која је саставни део Народног фронта, окупља жене Југославије око програма Народног фронта, развијајући најразноврсније форме рада међу женама, како би најшире масе жена што активније учествовале у друштвеном и привредном животу, у народној власти, у изградњи земље, стварњу и организовању установа за мајку и дете и васпитању деце, као и свим другим задацима који се стављају пред жене у изградњи Федеративне Народне Републике Југославије“.¹⁹⁵ Затим, члан АФЖ могла је бити свака жена која је уживала грађанска и бирачка права у ФНРЈ, усвајала програм и статут Народног фронта и статут АФЖ-а, радила на остварењу програма Народног фронта. Такође, чланови АФЖ били су и чланови Народног фронта.¹⁹⁶ Највиши орган био је Конгрес АФЖ који се сазивао најмање једном у две године. Њега су чинили сви делегати из свих средњих и њима одговарајућих организација. Њихов број одређивао је Централни одбор АФЖ, који расписује изборе за делегате. Поред овога, Конгрес бира ЦО АФЖ-а који броји до 200 чланова, од којих се бира 40 чланова за

¹⁹⁵ АЈ, 141-2-6.

¹⁹⁶ М. Станишић, *нав. дело*, стр. 150.

Извршни одбор.¹⁹⁷ Чланице АФЖ-а свој рад усклађују са планом рада Народног фронта и учествују у раду основних организација Народног фронта.

У априлу 1949. године, Трећи конгрес Народног фронта донео је своју Програмску декларацију којом је прихватио програм КПЈ као свој и одредио КПЈ као водећу снагу у друштва у оквиру Народног фронта. Тада је наглашена улога Народног фронта у изградњи земље и потреба да се међу народом развије што већа активност. Према овоме, АФЖ је на Трећем пленуму као најважнији задатак поставио рад на објашњавању партијске политике и активирање жена у оквиру Народног фронта.¹⁹⁸

Равноправност жена, призната у свим законским прописима, активно учешће у револуцији и изградњи земље, развијање бриге за мајку и децу – све то је допринело да се из године у годину повећавало учешће жена у друштвеним, економским и политичком животу. Али до промене долази већ у току 1950. године, када неке чињенице говоре о стагнацији, односно, долази до повлачења жена како из друштвеног живота, тако и са функција које су обављале. Услед масовног отпуштања жена са рада, потешкоћа на које су наишле приликом запошљавања, у збрињавању деце док обављају радне дужности, због оптерећености жене кућним пословима, појавило се схватање како жена треба да се посвети само кући и васпитању деце, те да за њу није политички живот. Недовољна образованост, преоптерећеност радом, допринели су да на селу поново оживе стара, патријархална схватања.¹⁹⁹

Крајем октобра 1950. године, одржан је Трећи конгрес АФЖ у Загребу. Из извештаја о раду организације АФЖ, види се да је то време обележено догађајима везаним за сукоб са Информбироом, да се радило на савладавању потешкоћа око извршења Петогодишњег плана, као и политичким и економским променама. У свом реферату, Вида Томшич указује на недостатке који постоје у раду организације, као и на најважније задатке који се морају испунити. По њеним речима: „Један од најважнијих задатака наше организације јесте рад на културно-просветном уздизању жена. Културно-просветни рад међу женама одвијао се у најразноврснијим формама: аналфабетски течајевима, читалачким групама, предавањима, разним образовним и просветно-домаћинским курсевима, семинарима, које су организовали АФЖ, Народни фронт или Народна власт.

¹⁹⁷ М. Станишић, *нав.дело*, стр. 150.

¹⁹⁸ N. Božinović, *нав.дело*, стр. 157.

¹⁹⁹ *Isto*, стр. 169.

Неписменост жена била је после рата основни проблем с којим смо се сусретали у нашем раду. Уопштено узевши, можемо казати да се наша организација, нарочито у заосталим крајевима премало залагала да се оствари план коначне ликвидације неписмености, тако да је неписменост жене још увек проблем, посебно међу националним мањинама. Чињеница да је од ослобођења до краја 1949. године научило да чита и пише 1.200.000 жена, али већина њих данас не може да се служи својим знањем због наше небриге да га употпуњујемо. Питање даљег уздицања наше жене као и читавог народа, остаје озбиљан проблем који се не решава само описмењавањем него и стицањем културних навика у ширем смислу, хигијенских и других“.²⁰⁰ На Конгресу је за председницу Централног одбора изабрана Вида Тимшич, док су за потпредседнице именоване Боса Цветић, Ката Пејновић и Мара Нацева.²⁰¹ Према резолуцији донетој на Трећем конгресу АФЖ-а, он остаје организација жена, али истовремено постаје и секција Народног фронта, што даље значи да политичким и културно-просветним радом руководи Народни фронт. На основу овога јасно је да се ишло ка постепеној ликвидацији АФЖ-а. Поред похвала и указивања на поједине пропусе у раду, Конгрес је пред жене су поставио следеће задатке: шири политички рад међу женама, просветни рад, развијање задругарства, побољшање руковођења АФЖ због појаве бирократизма.²⁰²

У периоду између Трећег и Четвртог конгреса АФЖ-а, дошло је до промена у привредном и друштвено-политичком животу земље, што се одражавало на рад и ове женске организације. Већа самосталност локалних органа власти, извесна децентрализација и капмања за сузбијање бирократизма изазвали су промене у раду друштвено политичких организација.

У јануару 1953. године одржан је Четврти конгрес Народног фронта који се бавио и организационим питањем АФЖ-а. Мењајући име у Социјалистички савез радног народа, он мења и свој однос према организацији АФЖ-а.²⁰³ На Конгресу је дато пуно признање раду АФЖ-а, за сав њен труд на уздицању и описмењавању жена, али је и замерано организацији да није прилагођавала свој садржај развоју државе, па је у многим крајевима рад са женама постао недовољан и тражио је промене. После овога, постало је јасно да је

²⁰⁰ Referat Vide Tomšič, „Žene Jugoslavije u borbi za izgradnju svoje socijalističke zemlje za mir u svijetu“; AJ, 141-3-807.

²⁰¹ AJ, 141-3-785.

²⁰² N. Vožinović, *nav. delo*, str 164.

²⁰³ M. Станишић, *нав. дело*, стр. 136.

АФЖ сувишан, пошто су жене биле укључене у Народни фронт и у оквиру њега учествовале у свим акцијама и манифестацијама.

Тако је Четврти конгрес АФЖ одржан у септембру 1953. године, а отворила га је председница Вида Томшич. У свом реферату - *Место и улога женских организација*, Вида Томшич је одала пуно признање АФЖ-у за његову улогу у НОБ-у и његовој послератној активности. Она истиче да је АФЖ у протеклом времену као део Народног фронта радио на политичком васпитавању жена и решавао питања везана за положај жена.²⁰⁴ У оценама СКЈ И ССРН истицани су разлози недовољне афирмације жена у друштвеном животу, то су: преоптерећеност жена у домаћинству, затим, застарела и несоцијалистичка схватања о жени и њеној улози у друштву, као и застарала сеоска породица која жену види као домаћицу и мајку. На основу свега овога, Четврти конгрес је донео одлуку о укидању АФЖ-а и оснивању *Савеза женских друштава*. У резолуцији је истакнуто да је главни разлог укидања то што би постојање једне, једнообразне и једнако организоване женске организације „сувише издвајало жене из заједничких напора у решавању друштвених проблема, подржавало погрешно мишљење о томе да је питање положаја жене некакво одвојено женско питање, а не питање наше друштвене заједнице, питање свих бораца за социјализам“.²⁰⁵ Закључено је да више не постоји потреба за посебном женском организацијом каква је била АФЖ.²⁰⁶

На крају посматраног периода, жена је поново била потиснута на ивице друштвених дешавања. На крају се показало да политичко, економско, културно и здравствено уздизање жена осам година након рата није довело до промена односа према њима. Видимо да су на свим конгресима АФЖ-а који су одржавани од 1945. па до укидања 1953. пред организацију увек постављани једни исти задаци. Од периода обнове тражено је од жена да чисте рушевине, раде на изградњи путева, васпитавају децу и старају се о инвалидима. Сви ови задаци које је организација решавала, ишли су на добробит Партије и учвршћивања њеног руководства на власти. Поред тога, АФЖ је боловала од бирократизма, јер су увек исте комунистичке биле на водећим функцијама, без шансе да на ту позицију дође нека друга жена. Од самог оснивања АФЖ-а, Комунистичка партија је страховала да се она не претвори у аутономну феминистичку

²⁰⁴ N. Božinović, *nav. delo*, str. 171.

²⁰⁵ *Isto*, str. 173.

²⁰⁶ М. Станишић, *nav. дело*, стр. 170.

организацију и тежила је да је на сваки могући начин ограничи и оствари своју доминацију над њом. Организацији је замерано на slabим резултатима описмењавања и културног уздизања жена, а разлог томе лежао је у недовољној идејности и увек истим курсевима. Затим, треба узети у обзир и да је кратак период посвећиван раду са женама, а поред тога, оне су биле запослене и старале се о деци и кући, па нису имале ни довољно времена да похађају курсеве. Иако су жене добила грађанска и политичка права, Партија осим законске једнакости женама није дала ништа друго, већ је константно од њих тражила да исказују своју захвалност разним облицима рада. Оног момента када су испуњени сви циљеви Партије, тада је престала и потреба за женском радном снагом и КПЈ је настојала да пропагандом и истицањем да жена пре свега треба да буде мајка и васпитач младих нараштаја, поново врати жене у руке патријархата.

ЗАКЉУЧАК

Тежња за еманципацијом код жена јавила се још крајем XIX века, са развојем грађанског друштва и модернизације. Затим, почетком XX века на сцени делују разна хуманитарна друштва која су се старала о здрављу жена које су биле на nižем друштвеном положају, прожете нехигијенским условима у којима су живеле. Као што је напред написано, поред ових хуманитарних друштава деловала су и феминистичка женска друштва која су окупљала образоване жене и студенткиње и која на крају, иако нису успела да се изборе за равноправност жена у друштвеном и политичком животу, довела су до прекретнице у животима жена и подстакле их да крену у своју борбу за еманципацијом. То што феминистичка друштва нису дала конкретне резултате, проблем је што када су она деловала, на територији Југославије владала је велика неписменост међу женама, које нису ни имале представу шта значи добити грађанска права и права на једнако образовање. Поред неписмености, велику стагнацију у деловању правили су и конзервативни кругови, који нису могли да прихвате чињеницу да се жена образује, да има једнаку плату, као и политичка и грађанска права. Све ово, као и нестабилне политичке прилике, затим економска криза и стварање нових утицајних држава, довели су до тога да женско питање у међуратном периоду остане нерешено, односно потиснуто у неки други план.

Насупрот феминистичким друштвима, конзервативним схватањима и распрострањеном утицају традиције, Комунистичка партија се још у међуратном периоду залагала за решење женског питања. Највећи број активисткиња потицао је из нижих друштвених слојева, односно, то су биле раднице. Оне су показале своју активност у демонстрацијама, штрајковима, штампању и дељењу летака. У својој идеологији, КПЈ се залагала за решење женског питања у склопу социјалистичке револуције којом је КПЈ желела да оствари промену политичког и друштвеног система. Тако да нам је јасно да КПЈ није третирала женско питање као посебно, него у склопу класне борбе. Партија је настојала да придобије жене за своју борбу, а касније дајући им право гласа, рачунала је

да ће са женске стране бити обезбеђена по питању гласова, јер ниједна друга партија није истицала подршку женама.

Значајна промена у КПЈ по питању жена догодила се након одржавања Пете земаљске конференције КПЈ 1940. године. Претња од империјалистичког рата, као и директива Коминтерне, нагнали су Партију да се значајније ангажује у раду међу женама. Једна занимљива чињеница је то да је КПЈ на своју страну привлачила младе девојке, студенткиње, које су се залагале за друштвене промене, јер као образоване, оне нису могле да се афирмишу међу гомилу необразованих око себе.

Након избијања Другог светског рата и окупационе поделе југословенске државе, долази до све већег укључивања жена у Народноослободилачки покрет. КПЈ је настојала да обећањима о једнакости и равноправности привуче што већи број жена за рад у позадини, док на фронту ратују мушкарци. Тако да, иако су узеле учешће у рату, женама је на почетку њиховог деловања у рату дата другоразредна улога. Са подозрењем се гледало на приступ жена Народноослободилачком покрету, јер су још били доминантни традиционални обраци према којима се сматрало да је за мушкарца пушка у руци, док жена треба да припрема храну, обућу и одећу за војску. Поред овога, улога жене у НОБ-у била је и да ради при санитарима, да се стара о рањенима, о хигијени, евентуално да обавља курирску службу. Криза партизанског покрета и велики људски губици, на које је утицало повлачење војске, као и утицај Совјетског Савеза на став КПЈ, довели су до тога да се и жене ангажују у борби. Ово масовно учешће жена у одредима довело је до тога да оне постану мета непријатељске пропаганде, где су их карактерисали као неморлане, изопачене и бруталне.

Да би привукла жене, КПЈ је још у току рата иницирала стварање женске антифашистичке организације. Тако је АФЖ оформљен са циљем да усмери мобилизацију жена у Народноослободилачки покрет и управља њиховим радом за помоћ одредима. Поред помоћи војсци, главна улога АФЖ-а била је и мисија културно-просветног рада међу женама, како би се смањио број неписмених. Међутим, и поред активности ове организације на помоћи војсци и Партији, у КПЈ се осећало велико неповерење према раду ове организације, јер је руководство страховало од стварања аутономне женске организације, па је зато настојало да је стави под своју пуну контролу.

Након рата, главна улога АФЖ-а била је да се одужи КПЈ за равноправност и политичка права, тако што ће жене дати свој допринос изградњи и новом уређењу земље. Од њих је тражено да раде на обнови земље, да раде на образовању неписмених жена, затим да се старају о мајкама и деци, ратним инвалидима и деци која су остала без родитеља за време рата, као и да васпитавају младе нараштаје у духу социјализма.

Иако су жене 1946. године добиле Уставом загарантована права, могућност да бирају и буду биране, у стварности је ситуација била другачија. У политичком животу било је ангажовано мало жена које су биле активне у министарству, као и на конгресима и пленумима. Обично се радило о једним те истим комунисткињама, које су стекле поверење руководства кроз разне тортуре и хапшења којима су биле изложене, не одавши ниједног од својих партијских другова. Иако су тежили укидању бирократизма, јасно је да он није уклоњен, него се још више распламсавао са доласком КПЈ на власт.

Поред поменутих права, жене су оствариле и право на рад и једнакост у плаћању. Запослене мајке имале су право на плаћено породилско одсуство, скраћено време за дојење деце, али опет су се на појединим местима провлачиле дискриминације, попут тога да се због нижег образовања нису могле запослити на радним местима где је тражена квалификована радна снага. Када се прешло на индустријализацију 1947. године, жене су масовно запошљаване на раду у индустријама. За свој рад добијале су награде и одликовања за најбоље ударнице. Међутим, предесетих година, долази до појаве вишка радне снаге, што даље имплицира отпуштање жена из радног односа уз образложење да су мање способне за рад. Овим је постало јасно да се у друштвеном животу нису искоренила патријархална схватања према којима рад није за жену, већ брига о деци и кући. На све то је и Партија пропагирала улогу жене као мајке, јер је у рату дошло до губитка људи и њен нови задатак је био да рађа што више деце која ће верно следити комунистичку идеологију.

Организација АФЖ-а је у послератним годинама све више губила на значају, да би 1948. године почела да се утапа у оквире Народног фронта. Иако је имао значајну улогу у придобијању и активирању жена, као и њихово просвећивање, АФЖ је као и остале организације претворен у несамосталну, која је била под контролом Партије. Ова њена несамосталност као последицу је имала укидање АФЖ-а 1953. године.

Да не будем само критички настројена, било је и доста позитивних ствари које је нови режим донео женама. Након Другог светског рата, у животима жена одиграле су се велике промене. Оне су 1946. године добиле грађанска и политичка права, која нису имале у годинама када су на власти били грађански режими. Поред њих, законом је био регулисан брак, радно време жена на послу, висина надница постала је једнака мушким и дошло је до масовног отварања обданишта и јаслица за децу, које су се старале о њима док су мајке на послу. Такође, жене су по први пут добиле и право да раде на новим пословима и баве се истим занимањима као и мушка популација, јер радом на обнови земље, касније и индустријализацији, долази до велике потражње нове радне снаге. У сеоским подручјима, жене су биле обучаване како да побољшају животне услове, хигијену и бригу о деци, чиме би се смањила смртност мале деце. Активисткиње АФЖ бориле су се против неписмености кроз разне курсеве и читалачке групе, са циљем да се тај број смањи. Иако доста споро, ишло се постепено ка искорењивању неписмености у друштву. Оно што Партија није могла да промени, јесу традиција и обичаји који су дуги низ година били присутни у животима људи. Она је народу дала усмерење, а он је сам требао да се даље бори против укоренењих патријархалних образаца. Женама је дата равноправност, а њихов задатак је био да се до краја изборе за њено прихватање у друштву. Још увек се осећало подозрење према равноправности датој женама, и даље су се људи водили старим паролама да за жену није политика, већ да буде мајка и домаћица. Ипак, ово је био велики искорак ка бољим и развијенијим друштвеним односима. Један Устав није могао преко ноћи да промени сва укоренења схватања у животима народа, али им је отворио нови пут њиховог рада и деловања. На женама је било да се образују, јер су добиле право једнаког образовања, а самим тим, и да се боре за учвршћивање свог друштвеног положаја и за своју еманципацију.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

- Архив Југославије, ф. Антифашистички фронт жена Југославије 1945-1953, бр. фонда 141.

Објављени извори

- Јосип Броз Тито, *Сабрана дијела*, том IX, Београд 1982;
- Владимир Дедијер, *Дневник: од 28. новембра 1942. до 10. новембра 1943*, књ. II, Београд 1970;
- *Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941-1945*, knjiga IX; Beograd 1988;
- *Žene Srbije u NOB*, Nolit, Beograd 1975;
- Mitra Mitrović, *Ratno putovanje*, Beograd 1953;
- *Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije*, zbornik radova, Zagreb 1970;

Литература

- Neda Božinović, “Žene u modernizacijskim procesima u Jugoslaviji i Srbiji”, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998;
- Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX I XX veku*, Beograd 1996;
- Barbara N. Wiesinger, „Rat partizanki. Žene u oružanom otporu u Jugoslaviji 1941-1945. Jedna feministička perspektiva“, *Pro Femina*, br. 40-41, 2005/2006;

- Vitomir Vuletić, „Ujedinjena omladina srpska i društveni položaj žene”; *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998;
- Vera Gudac-Dodić, „Položaj žene u Srbiji (1945-2000)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Žene i deca*, IV , Beograd 2006;
- Немања Девић, *Партизански покрет у Србији 1941-1945*, неobjављена докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2019. године;
- Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, књ. I, Стубови културе, Београд 1996;
- Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, књ. III, Стубови културе, Београд 1997;
- Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura, agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd 1988;
- Marija Draškić, Olga Popović-Obadović, „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19 i 20. veka, Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998;
- Momčilo Isić, „Dete i žena na selu u Srbiji između dva svetska rata“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Žene i deca*, IV, Beograd 2006;
- Momčilo Isić, „Žena u seoskoj porodici u Srbiji između dva rata“; *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka; Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998;
- Žarko Jovanović, „Žene Srbije u ratu 1941-1945“; *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998;
- Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941*; Beograd 1978;
- Milica Milenković, „Žene radnice u privredi Srbije 1918-1929“; *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998;;
- Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke. Društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945-1953*, Beograd 2011;
- Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, tom I, Beograd 1988;

- Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd 1969;
- Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji(1941-1945)*, Itom, Beograd 1983;
- Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992;
- Чедомир Попов, „Формирање АФЖ-а 1942. Резултат става КПЈ према женском питању и последица политике стварања Народног фронта“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 6/1961;
- Radmila Radić, „Stavovi o ženi u radovima pravoslavnih teologa“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998;
- Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, Zagreb 1996;
- Мирјана Станишић, *Друштвени положај жене у Србији 1944-1955*, необјављена магистарска теза одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2003. године;
- Ђорђе Stanković, „Žene u ustavima Kraljevine Jugoslavije (1918-1945)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998;
- Slavoljub Cvetković, „Borba za ravnopravnost i jednakost žena kao deo klasnog i modernizacijskog procesa u Srbiji“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. Veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*, II, Beograd 1998;
- Љубинка Шкодрић, *Друштвени положај жене у окупараној Србији (1941-1945)*, Београд 2015;
- Marija Šoljan Bakari, *Kata Pejnović. Monografija*, Zagreb 1977.